

L'inici del desvetllament literari

La reivindicació de la llengua. De la
instauració del liberalisme centralista
(1833) al triomf del catalanisme
politicocultural (1906)

Antoni Ferrando i Francès
Miquel Nicolàs i Amorós

PID_00167342

Universitat Oberta
de Catalunya

www.uoc.edu

Índex

Introducció	5
Objectius	7
1. El context històric	9
1.1. L'evolució política: les contradiccions del liberalisme	9
1.2. La revolució industrial i agrària	12
1.3. La construcció de l'estat modern	15
1.4. L'evolució envers el regionalisme polític a l'Estat espanyol	17
2. El marc cultural	22
2.1. Els models de cultura	22
2.1.1. Del romanticisme al modernisme	22
2.1.2. Els límits de la Renaixença	24
2.1.3. El modernisme: un horitzó europeu	26
2.2. La construcció d'una identitat nacional: els referents simbòlics	27
3. Els usos socials i la política lingüística de l'Estat liberal	31
3.1. Llengua i classes socials	31
3.2. L'actitud de l'Església	32
3.3. Les estratègies de repressió	34
3.3.1. L'ensenyament	34
3.3.2. La reglamentació jurídica	35
3.3.3. El teatre	35
3.4. La ideologia lingüística dominant	36
4. Els usos escrits	39
4.1. Els usos cultes. De la literatura jocfloralesca a la recerca d'un públic lector	39
4.2. Els usos lingüístics populars	44
4.2.1. El teatre	44
4.2.2. La premsa	45
4.2.3. La novel·la popular i la literatura de fulletó	47
5. La consciència lingüística	49
6. L'evolució interna del català i els models de llengua escrita ..	52
7. Els estudis sobre la llengua	56

Resum	59
Activitats	61
Exercicis d'autoavaluació	61
Solucionari	62
Glossari	64
Bibliografia	66
Annex	67

Introducció

En aquest mòdul hem delimitat la història de la llengua catalana entre l'any 1833, en què s'implanta el liberalisme amb l'entronització d'Isabel II, i el 1906, en què es crea Solidaritat Catalana, coalició de forces autonomistes liderada per la Lliga Regionalista. Paral·lelament, a València, l'associació València Nova, fundada aquest mateix any, trenca amb Lo Rat Penat, símbol de la Renaixença conservadora, i projecta, sense èxit però, la creació de Solidaritat Valenciana.

Es tracta d'un període agitat i molt dens en esdeveniments i canvis de tota mena; un període del qual arrenca, com veurem, la dinàmica sociolingüística del segle XX. Perquè entre les dues dates, enmig d'enfrontaments socials de gran virulència i de canvis en l'organització política de l'Estat, es posen les bases econòmiques, polítiques, socials i culturals de la modernitat noucentista. N'és un símptoma el fet que Isabel II utilitzi per primera vegada i de manera regular el títol "reina d'Espanya", que substitueix l'enumeració jeràrquica dels diferents títols de reialesa que havien emprat els seus antecessors.

Des d'un angle estrictament cultural, el 1833 i el 1906 són anys marcats per dos esdeveniments de gran impacte simbòlic. El primer és la data de composició de l'oda "La pàtria", de Bonaventura Carles Aribau, considerada com l'inici de la Renaixença literària. El segon correspon a la celebració del I Congrés Internacional de la Llengua Catalana, en què escriptors, gramàtics i erudits representants de totes les terres de llengua catalana expressaren la voluntat de retornar a la llengua pròpia la condició de llengua de cultura. És també l'any en què, a Barcelona, Enric Prat de la Riba publica *La nacionalitat catalana* i Eugeni d'Ors, el *Glossari* noucentista; en què, a Perpinyà, es constitueix la *Société d'Études Catalans*; en què, a la Ciutat de Mallorca, apareix la revista *Mitgjorn* i en què, a València, neix la revista *València Nova*.

En la segona meitat del XIX es dona una situació sociolingüística clarament diglòssica. La dinàmica de l'Estat modern propiciarà la persecució dels usos públics del català amb més recursos i amb més efectivitat que la derivada de l'aplicació de la Nova Planta. El caràcter unitari i centralista de l'Estat, la diversificació dels seus aparells ideològics, la mobilitat social més gran, l'increment demogràfic, amb una incipient població exògena, l'augment de l'oferta de comunicació escrita són els factors que incidiran en la intensificació de la presència del castellà i el francès en els àmbits urbans del domini lingüístic català i, arreu, en els àmbits formals.

El conjunt, doncs, de la comunicació social en aquest període és força bigarrat. Coexisteixen en distribució diglòssica el català, el castellà i el francès i en totes tres llengües s'elaboren diversos codis culturals i nivells de producció literària. La producció lingüística és gairebé exclusivament en castellà o francès per

als àmbits jurídicopolític, tecnicocientífic i socioeconòmic. Però en el domini de la producció simbòlica es recorre al català en un ventall d'àmbits que van des de l'alta cultura fins a la tradició popular i popularitzant, passant per la literatura d'entreteniment o els nous productes característics de la cultura de massa durant la industrialització, que, en ordre de rellevància sociolingüística, incloïen els espectacles teatrals i parateatrals, la premsa satíricopolítica, la literatura de fulletó i les publicacions d'informació general o cultural.

La paradoxa és que un d'aquests codis, el de la literatura jocfloralesca, allunyada dels cànons burgesos en ús, elaborada en un català arcaïtzant, distanciat de la parla viva i amb un ideari que aparentment contradia el marc ideològic de l'Estat liberal, acabaria imposant-se a Catalunya en la consciència que, malgrat les fractures internes, necessitava un conjunt de símbols que la cohesionessin. La Renaixença passà de moviment de recuperació difusa de la llengua dels avis per a la composició d'efusions líriques escadusseres, tal com apareix en l'esmentat poema d'Aribau, a un sentiment que equiparava llengua i pàtria, cosa que permetia la modernització i popularització de la literatura en català.

Cal dir, però, que les primeres generacions de la Renaixença no pretenien alterar "l'ordre natural de les coses", ni la relació diglòssica entre català i castellà o francès. Perquè es consumés la ruptura calgué esperar el canvi de la conjuntura sociopolítica, que cristal·litzà del tot amb la crisi colonial del 1898. Llavors, la classe política i la intel·liguència espanyoles accentuaren, per contrast, el discurs de l'espanyolisme unitarista i miraren amb recel el "problema de Catalunya", quan no el combateren obertament. Així es produí la politització del vague ideari renaixentista burgès, que ja havia reelaborat el republicà Valentí Almirall. Per contra, les classes dominants del País Valencià, les Illes Balears i el Rosselló no qüestionaren la seva adhesió incondicional als estats espanyol i francès i aprofundiren, respectivament, la castellanització i la francesització.

A la primeria del segle xx, el catalanisme conservador, tal com es definia en els textos del bisbe Josep Torras i Bages i del jurisconsult Enric Prat de la Riba, obtingué un ampli suport social. Com veurem, la gènesi del catalanisme polític va aparellada a la construcció d'uns referents simbòlics i una mitologia que giren, només a Catalunya, al voltant de la llengua com a factor primordial d'identitat col·lectiva. La Renaixença culturalista s'havia trasmutat en el catalanisme polític contemporani i en el projecte de redreçament normatiu del català modern.

Objectius

En aquest mòdul didàctic es pretén que l'estudiant assoleixi els objectius següents:

1. Saber relacionar els canvis polítics i sociolingüístics que introduiran en els territoris de llengua catalana la industrialització i la construcció de l'estat burgès.
2. Copsar els valors simbolicopolítics que giren al voltant de la llengua en la construcció de les reivindicacions catalanistes.
3. Analitzar la complexitat cultural del període i els canvis que s'hi verifiquen entre el romanticisme i l'estètica modernista.
4. Descobrir els lligams entre l'evolució sociolingüística de la llengua catalana i l'elaboració dels referents simbòlics que serviran per a la construcció d'una identitat nacional.
5. Reconèixer les correlacions entre llengua i classe social.
6. Diferenciar els resultats de la persecució política sobre la llengua i la continuïtat dels usos privats i simbòlics d'aquesta.
7. Comparar els trets formals, els continguts i la intencionalitat estètica i sociolingüística dels diversos codis culturals que coexisteixen en aquest període en els territoris de llengua catalana.
8. Discernir l'escaiença sociolingüística de les interpretacions tradicionals entorn de la Renaixença i delimitar-ne el concepte, l'abast i la significació.
9. Delimitar l'evolució socioliterària de cada regió del domini lingüístic català.
10. Descriure les principals idees lingüístiques del període amb relació a les polèmiques sobre el model de llengua culta (català "acadèmic" enfront de "català que ara es parla") i quant a la consciència del caràcter unitari de la llengua catalana.
11. Reconèixer els principals trets de l'evolució formal de la llengua catalana.

1. El context històric

Presentarem les línies evolutives generals de la comunitat lingüística catalana en aquest període històric dins els àmbits de l'evolució política, els processos socioeconòmics i la dinàmica cultural.

1.1. L'evolució política: les contradiccions del liberalisme

El 1833, amb la mort de Ferran VII, s'inicià un conflicte successori entre els qui defensaven l'hereva legítima, que regnarà formalment amb el títol d'Isabel II, i els partidaris del seu oncle patern, Carles Maria Isidre de Borbó, que pretenia el tron amb el títol de Carles V (1833-1845), com faran després els seus successors, els pretendents Carles VI (1845-1861) i Carles VII (1868-1909).

Les guerres carlines ocupen l'escena històrica de les dècades centrals del segle XIX, per tal com, superposant-se o confontent-se amb altres conflictes, s'acabaràn els territoris catalanòfons peninsulars bàsicament en tres ocasions: la primera, amb la guerra dels Set Anys (1833-1840), la segona, amb la guerra dels Matiners (1846-1849), localitzada fonamentalment a Catalunya i prolongada amb alçaments esporàdics (1855, 1860, 1869, 1870, 1872), i, finalment, la tercera, amb la darrera guerra carlina (1872-1876).

Isabel II

Rere l'aparència d'un nou plet dinàstic es reprenien els enfrontaments polítics entre els grups socials conservadors, que es resistien a reformar l'ordre senyorial d'inspiració teocèntrica i enyorances medievalitzants, i els liberals, que heretaven parcialment l'ideari de la Revolució Francesa i perseguïen tant la modernització econòmica com el control polític de l'Estat, per mitjà d'un centralisme uniformitzador de signe castellà. Al País Valencià, el carlisme fou molt actiu en algunes comarques com els Ports, el Maestrat, el Camp de Morvedre, el Camp de Túria i el Baix Segura. A les Illes no fou una causa àmpliament defensada i tingué, sobretot, el suport de la noblesa mallorquina.

No es tractava d'un simple conflicte de classes, ja que amplis sectors populars defensaven les idees tradicionalistes i el sotmetiment a l'Església i als antics senyors: era un enfrontament de mentalitats i de models culturals. Es pot afirmar que a gran trets les ciutats es decantaven majoritàriament per les idees liberals i el legitimisme isabelí mentre que a les àrees rurals dominava el tradicionalisme carlí. Aquesta dualitat es pot retrobar tant al País Basc com a Catalunya, on l'irredemptisme carlí contribuï a la gènesi dels nacionalismes respectius.

D'altra banda, no es poden relacionar de manera esquemàtica els grups liberals amb la democratització i la redistribució de la riquesa. Una bona part de la burgesia liberal, sobretot a Catalunya, afavorí el progrés material i se'n beneficià, però es mostrà tan conservadora com els tradicionalistes pel que fa a les reformes socials.

La difusió del liberalisme irradià des dels nuclis urbans, sobretot des de la capital d'una monarquia que els diferents grups burgesos aspiraven a modernitzar, si bé amb matisos diferents. En efecte, el fil conductor dels successius governs isabelins serà l'engedada de l'Estat modern centralitzat d'inspiració jacobina. Calia liquidar les hipoteques històriques d'un imperi colonial caduc i adaptar-lo a corre-cuita al progrés que les burgesies nacionals estenien arreu d'Europa, amb programes polítics i visions culturals ben heterogènies, d'altra banda. En qualsevol cas, el repte era ben ambiciós i requeria canvis juridicopolítics, socioeconòmics i ideologicoculturals.

La supressió del règim senyorial no plantejà tants problemes a Castella com a l'antiga Corona d'Aragó, en què el sistema d'emfiteusi reclamava quelcom més que el canvi en la titularitat de la terra. La pagesia abraçà ben aviat la causa liberal, però els intents de modernitzar-ne els costums, la política oligàrquica i de concentració de la terra que els successius governs plantejaren, sobretot amb les desamortitzacions (Mendizábal, 1837, i Madoz, 1845), deceberen les seues expectatives i l'orientaren cap a posicions conservadores.

En la dècada dels seixanta, a les tensions derivades de les lluites entre les diverses faccions liberals i entre aquestes i els carlins se sumaren el malcontentament de les classes mitjanes, els problemes d'abastament en la indústria tèxtil, originats per la guerra civil nord-americana (1861-1865) i la crisi borsària, entre altres problemes. Fou un període particularment inestable, amb fam, atur i aldarulls. Alguns sectors de l'exèrcit, dels liberals progressistes, dels republicans d'inspiració federal i de les organitzacions obreres forçaren la revolució del 1868, dita *la Gloriosa*, que precipità la caiguda i l'exili d'Isabel II, i l'obertura d'un parèntesi encara més turbulent, el Sexenni revolucionari (1868-1874). Les expectatives de democratització i reforma social que havia suscitat la Gloriosa es revelaren aviat com un miratge patrocinat per l'oligarquia dirigent.

Durant el trasbals del 1868-1874 es registra, a més, el distanciament entre el federalisme, que afavorí la proclamació d'un il·lusori Estat català, i l'obrerisme socioanarquista. La crisi sociopolítica generalitzada desembocà, després de l'assassinat de Joan Prim (1870) i de l'efímer regnat d'Amadeu de Savoia (1871-1873), en la Primera República espanyola (1873-1874), per la manca de suport social ampli.

La Flaca

La Primera República espanyola (1873-1874) era coneguda popularment com *la Flaca*, per la manca de suport social ampli.

Amadeu de Savoia

És el moment en què es declararen els moviments cantonalistes de Castelló de la Plana, Alacant, Alcoi i València, fenòmens de classe expressats en termes d'afirmació local. Fracassada l'experiència republicana, un nou pronunciament militar del general Arsenio Martínez Campos (1874), prop de Sagunt, restaurà la monarquia en la persona d'Alfons XII, fill de la reina exiliada. Entre el 1875 i el 1890, la burgesia conservadora recuperà el poder i, doncs, l'estabilitat política necessària per a reprendre el programa de modernització, dins els motlles del liberalisme parlamentari. Ara bé, l'Estat de la Restauració fou una farsa pseudodemocràtica en què imperaren la corrupció generalitzada, el caciquisme, el retall de les llibertats i la repressió del moviment obrer. A més, es ressentia de l'ocupació militar del Marroc i de les rebel·lions independentistes de les darreres colònies, en particular de l'illa de Cuba.

General Arsenio Martínez Campos

Al llarg del segle XIX, a recer de la complexa evolució política ressenyada, apareix un sentiment popular d'adhesió al país, a la cultura i a la llengua pròpies. Aquest sentiment, alimentat per les idees i l'estètica del romanticisme i confós sovint amb la política de liberals, republicans i obreristes, desembocà a la fi de segle en el catalanisme polític, dins el qual les organitzacions de la burgesia conservadora esdevindran hegemòniques.

Al marge dels precedents que es reconeixin al llarg de la centúria, sembla indiscutible que la pèrdua de les últimes colònies el 1898 precipità les actituds anticentralistes. Al País Valencià i les Illes, el regionalisme polític es formula al començament del segle XX, però no es tradueix en cap moviment polític mínimament sòlid, ja que l'estructura socioeconòmica dominant, de base agrària, propiciava el sucursalisme polític. L'oposició contra el sistema polític de la Restauració s'expressarà al País Valencià sobretot amb el republicanisme blasquista.

Alfons XII

Els territoris més petits de l'àrea catalanoparlant també acusaran, tot i que en menys proporció, les tensions inherents a la pugna ideològica, la industrialització i el desarrelament cultural que caracteritzen el període.

La Catalunya del Nord s'integra més i més en les estructures de l'Estat gal, sobretot després de l'enfonsament del Tercer Imperi, amb la política de francització cultural i educativa de Jules Ferry (1832-1893), ministre i president de govern, que creà l'aparell escolar modern, fonamentat en els principis del laïcisme i l'extensió dels valors republicans. L'enclavament d'Andorra evolucionà amb el signe de les lluites ideològiques entre liberals i absolutistes que es donen a Espanya. El 1842 se suprimí el delme eclesial i Andorra es constituí en república independent, sota la protecció dels estats francès i espanyol.

Vegeu també

Com veurem en el mòdul "La llengua catalana en la nova societat de masses", el catalanisme polític evolucionarà del regionalisme inicial de la Lliga Regionalista a posicions nacionalistes de caire republicà i, en part, obrerista.

Per la seva banda, l'illa de Sardenya perdé la condició de regne autònom (1847) dins els dominis dels Savoia i restà integrada (1861) en el nou Estat italià. A partir d'aleshores, l'italià s'imposarà a l'Alguer com a llengua de l'administració i de l'ensenyament.

1.2. La revolució industrial i agrària

Els canvis polítics del segle XIX s'expliquen en el context de l'evolució socioeconòmica, que representa la superació progressiva de l'Antic Règim. Cap al 1850 se n'havia produït el desbarborament jurídic i la proletarització dels pagesos desposseïts de terres. Paral·lelament, s'havia iniciat la industrialització de les ciutats, especialment al sector tèxtil, i els primers moviments migratoris del camp a la ciutat.

Per bé que amb una intensitat molt inferior respecte de les grans potències europees, i amb una notable dessincronització en els resultats, els efectes de la Revolució Industrial es deixaren sentir en l'àrea catalanoparlant a partir de la segona meitat de segle.

La renovació de les tècniques agrícoles i fabrils, la introducció del vapor, aplicat a la indústria i al ferrocarril, que revolucionà el transport i les comunicacions, l'afermament d'un sistema financer i bancari, la consolidació dels mercats nacionals i internacionals i el progrés de la higiene i de la medicina, entre molts altres factors, originaren un extraordinari creixement econòmic i una explosió demogràfica, que a la fi de segle superava el 120% de mitjana a tota l'àrea catalanoparlant. Aquesta puixança es produí a pesar de les convulsions polítiques quasi constants i de l'enfrontament entre els interessos de la burgesia agrària centralista, partidària del lliurecanvisme, i els de la burgesia de comerciants i industrials, defensora del proteccionisme.

Al llarg del període es tendirà a accentuar l'heterogeneïtat socioeconòmica dels territoris catalanoparlants i accentuarà la urbanització i el dualisme entre la franja litoral i les comarques interiors o, en el cas insular, entre les ciutats, sobretot Palma, i el camp (part forana, a Mallorca). Cap al 1860, la població de les terres de llengua catalana era eminentment rural i només un terç residia en nuclis de més de 10.000 habitants. Barcelona i València eren les úniques ciutats que superaven els 100.000 habitants i constituïen el 9% del conjunt, mentre que a la primeria del segle XX concentraven el 18% dels habitants to-

Els orígens històrics del catalanisme

Els orígens històrics del catalanisme són motiu de controvèrsia entre els historiadors, que n'han proposat diferents moments d'arrencada.

Lectures complementàries

Joan-L. Marfany (1995). *La cultura del catalanisme. El nacionalisme català en els seus inicis*. Barcelona: Empúries.

Pere Anguera (2000). *Els precedents del catalanisme, catalanitat i anticentralisme: 1808-1868*. Barcelona: Empúries.

tals. Si agafem com a referència de partida el cens del 1857 i l'inici del segle XX com a límit superior, l'evolució demogràfica es distribueix en les tres regions principals de l'àrea catalanoparlant així:

Territori	1857	1900
Catalunya	1.652.291	966.382
País Valencià	1.246.485	1.597.753
Balears	228.409	304.000

El cens del 1857

El 1857 es fa a Espanya el primer cens amb criteris moderns.

La incipient extensió de l'industrialisme en certs nuclis del Principat i el País Valencià determinà el despoblament d'algunes comarques d'interior, atragué la immigració d'aragonesos i valencians cap a Barcelona i d'aragonesos cap a València i dugué aparellada l'emergència d'un obrerisme embrionari, que es desenvoluparà amb força en el darrer terç del segle.

La industrialització significava per als desvalguts duríssimes condicions de treball, la proletarització de famílies senceres de camperols, inclosos dones i nens, i, cap a la fi de segle, la incorporació progressiva d'altres contingents immigrants de les regions espanyoles més pobres. A les ciutats, la petita burgesia i el proletariat incipient s'apropiaran de la noció burgesa de sobirania nacional i, oposant-se a conservadors i liberals, intentaran forçar la democratització de la monarquia isabelina, i més tard, de l'alfonsina restaurada.

La resposta popular al liberalisme s'agruparà en dues alternatives bàsiques:

- 1) el republicanisme, que atraurà importants sectors de les capes mitjanes, sia en el vessant unitarista o en el federal;
- 2) l'obrerisme d'inspiració anarquista, socialista o sindicalista, que s'aglutinarà en organitzacions internacionalistes com l'AIT¹.

⁽¹⁾Associació Internacional de Treballadors

Al País Valencià, la industrialització fou molt més feble que al Principat. La indústria sedera, tan puixant al segle XVIII, no es pogué renovar tecnològicament per a remuntar la competència i quedà escapçada a principi del XIX. Llevat de certs nuclis urbans com Alcoi o València, les energies econòmiques s'orientaren cap al món agrari, en què la desamortització creà una nova classe de propietaris que intensificà les explotacions, orientant-les cap a l'exportació, sobretot de vi i taronja. L'emigració de capitals a Madrid, seguint la vella tradició absentista de la noblesa autòctona, contribuí també a l'estancament de la societat valenciana, que no tingué el protagonisme burgès del Principat. A les Illes s'experimentà igualment un avenç notable de l'agricultura expansiva i

de l'activitat pesquera i portuària, però l'estructura social conservadora barrà el pas a les iniciatives que podien haver superat el sucursalisme i la dependència del poder central.

Durant la Restauració, la bona conjuntura comercial exterior i el proteccionisme aranzelari propiciaren una etapa de creixement econòmic.

L'Exposició Universal de Barcelona

El 1888 tingué lloc l'Exposició Universal de Barcelona, màxim exponent de l'etapa de creixement econòmic que hi hagué durant la Restauració. La burgesia industrial catalana hi representà un paper ambivalent en la construcció del nou règim, dominat per l'oligarquia terratinent i financera centralista. D'una banda, necessitava fer-hi sentir la seva veu i es creia legitimada per a redreçar políticament el règim i regenerar-lo culturalment i socialment. De l'altra, però, com que no hi trobava prou reconeixement a les seues aspiracions, hi experimentà una animadversió creixent.

Quan la crisi agrícola de la plaga de la fil-loxera derivi devers la crisi industrial i comercial, aguditzada per la pèrdua de les colònies d'ultramar en la guerra hispanonord-americana del 1898, aquesta burgesia canviarà d'estratègia, es replegarà Catalunya endins i assumirà com a propi el programa reivindicatiu del catalanisme.

La industrialització requeria que, a recer del nou teixit estatal, es creessin noves institucions financeres, com ara el Banc de Barcelona (1844), el primer banc autòcton de concepció moderna, al qual seguirien molts d'altres, i entitats corporatives, com els col·legis professionals d'advocats, les cambres de comerç o les agrupacions patronals, la més destacada de les quals fou el Foment del Treball Nacional (1899).

Calia igualment que es milloressin les escasses infraestructures i les comunicacions terrestres i marítimes. En efecte, les terres catalanes són de les primeres a beneficiar-se de la implantació de la màquina de vapor en el ferrocarril i en els vaixells.

El 1837 Barcelona i Palma de Mallorca quedaven comunicades per un vapor setmanal i quinze anys després s'inaugurava una altra línia regular entre Barcelona i Alacant. A més, es dissenyà un ambiciós pla de carreteres radials i transversals (1851) que trigarà molt a executar-se de debò. Tot i això, el servei de postes esdevé regular entre les principals ciutats del país.

Els parlants de les diverses regions del domini lingüístic tenen ara més condicions materials per a incrementar els contactes interdialectals. Però també en tenen més per a constatar uns límits físics i mentals que apunten envers l'"Espanya Gran".

Nota

La irrupció en l'escena històrica de la classe treballadora és un dels trets inqüestionables de la societat vuitcentista.

La primera línia de tren d'Espanya

La primera línia de tren inaugurada a Espanya el 1848 unia Barcelona i Mataró; era el primer tram d'una xarxa que creixé ràpidament gràcies sobretot a l'estalvi privat.

Les ciutats es transformaren decisivament en aquest període. Barcelona passà dels 190.000 habitants del 1857 als 533.000 del 1900; València, de 107.000 a quasi 225.000; Palma de Mallorca, de 40.000 a 64.000, i Perpinyà, l'única ciutat gran de la Catalunya francesa, de 23.000 a 37.000.

D'altra banda, la ciutat esdevé símbol de la modernitat, guanya definitivament el protagonisme de la vida col·lectiva i és l'escenari on es verifiquen els grans processos socials: de les convulsions polítiques als trasbalsos quotidians, com els que desfermaran les diverses epidèmies de còlera (1834, 1855, 1865, 1870 i 1885); de les modes culturals, l'inici de la publicitat, les activitats d'oci i els espectacles a la millora de les condicions de vida que introdueixen l'enllumenat de gas (*ca.* 1840), l'elèctric (*ca.* 1880) el telègraf (1855) o el telèfon (*ca.* 1876). Tots aquests canvis incidiran d'una manera o altra en els usos sociolingüístics o quedaran reflectits en l'art, el teatre i la literatura de costums.

En aquest sentit, resulta simptomàtic que cap a la fi del segle XIX i durant la primera del segle XX proliferi l'estètica modernista arreu del territori catalanòfon en l'arquitectura, les arts plàstiques i les pràctiques ornamentals i sumptuàries.

1.3. La construcció de l'estat modern

A Espanya, els diversos sectors de la burgesia, amb la col·laboració de les classes dirigents de Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears, inicien, durant el regnat d'Isabel II (1833-1868), la construcció d'un estat modern amb aquestes característiques:

- 1) Econòmicament homogeni quant a la consolidació d'un mercat interior.
- 2) Centralitzat en els aspectes polític, juridicoadministratiu i militar.
- 3) Progressivament unificat en el pla cultural i ideològic.

Demolició de les muralles

Els canvis polítics es tradueixen en "progressos" urbanístics, com la demolició de les muralles que encotillaven les urbs: Barcelona les enderrocà el 1854; València, entre el 1865 i el 1876; Palma, el 1902, i Perpinyà, el 1904. També es tracen plans moderns d'expansió urbana.

Els pilars ideològics de l'estat modern

Els liberals substitueixen el paper cohesionador que la religió i la monarquia havien tingut fins aleshores pel culte a la nació, la construcció de la qual exigeix la unitat legislativa i lingüística.

Mapa polític d'Espanya

El 1854 s'edità aquest "Mapa polític de España en que se presenta la división territorial con la clasificación política de todas las Provincias de la Monarquía, según el régimen especial dominante en ellas".

El desenvolupament d'aquests tres processos paral·lels es materialitzà en tot un seguit d'iniciatives. L'Estat liberal se sustenta en primer terme en la força armada, com no pot ser altrament en un període de violència constant.

Modernització de l'exèrcit

L'exèrcit es modernitzà, a partir de la milícia nacional, i s'hi universalitzà el servei militar obligatori, del qual quedaran exonerats els burgesos rics a canvi d'una suma elevada de diners. D'altra banda, l'exèrcit, a més de sostenir la política exterior de l'Estat en les guerres colonials contra el Marroc (1859-1860), Cuba i les Filipines (1868-1878, 1879-1880 i 1895-1898), tindrà un protagonisme ben actiu en la vida política espanyola fins a l'acabament de la dictadura franquista, ja en el darrer terç del segle XX. Els capitans generals de les regions militars que comprenen les terres catalanes constituïran, en aquest sentit, l'autèntica expressió del poder fàctic de l'Estat.

En l'aspecte administratiu, als corregiments amb què els il·lustrats havien substituït les tradicionals governacions i vegueries succeeix la divisió en províncies i partits judicials, que accentua encara més el desmembrament polític i cultural entre els pobles catalanòfons.

Divisió provincial

La primera divisió provincial fou la de la Constitució de Cadis (1812), que s'aplicà durant el regnat de Ferran VII amb alguns retocs. Però la reordenació definitiva data del període isabelí i es deu al ministre Javier de Burgos (1833-1834).

Naixement de la Guàrdia Civil

El 1844, el duc d'Ahumada institueix la Guàrdia Civil per a estendre l'ordre i la salvaguarda de la propietat.

La provincialització es concebé, seguint el model dels departaments francesos creats durant la Revolució, atenent imperatius de rendibilitat econòmica i d'eficàcia politicoadministrativa. És a dir, s'hi prescindí en bona part de les pràctiques comercials tradicionals, de les jurisdiccions administratives o de les eclesiàstiques, molt més lligades a les arrels lingüístiques i culturals.

N'és una prova el fet que es desestimés de reincorporar la Franja d'Aragó a les demarcacions de Lleida i Tarragona. Al País Valencià es modificaren, a més, els límits històrics forals amb la incorporació de territoris castellanoparlants. Així, per motius de racionalitat economicoadministrativa s'adscrigué a la província de València l'extensa comarca de l'altiplà de Requena-Utiel (1851) i passà a la d'Alacant (1836) una part del marquesat de Villena, amb la ciutat del mateix nom i el poble de Saix. Per contra, no hi retornaren la vila de Cabdet, separada del Regne de València arran de la Nova Planta i adscrita a Albacete, ni els llogarets del Carxe².

⁽²⁾El Carxe és un enclavament de llengua catalana dins la província de Múrcia (prop de 300 km²), poblat per camperols procedents majoritàriament de la foia de Castalla, que s'hi establiren en el segle XVIII.

En l'ordre jurídic s'unifica la legislació amb codis civils i penals que anul·len tots els furs, usos i costums encara vigents, s'homogeneïtza el sistema fiscal i monetari, amb la instauració de la pesseta com a unitat monetària en vigílies de la revolució del 1868, iniciativa del ministre català Laureà Figuerola. També s'unifiquen les unitats de pesos i mesures, s'estableix el sistema mètric decimal. Paral·lelament a les noves disposicions jurídiques, l'Estat liberal s'organitzava d'acord amb les bases de l'eficàcia burocràtica moderna. La divisió de les tasques de Govern en ministeris introduïa de retruc diversos escalafons en la jerarquia administrativa i ofería possibilitats de promoció tant als naturals del país com als forasters.

Com veurem, les lleis i altres disposicions administratives foren instruments de primer ordre en la castellanització del país i tingueren en els funcionaris forans uns executors zelosos. Es tracta, doncs, d'un procés que s'inicia amb considerable retard respecte de França.

1.4. L'evolució envers el regionalisme polític a l'Estat espanyol

Al Principat, l'emergència del catalanisme ha estat i és objecte d'un ampli debat historiogràfic per a escatir els possibles lligams de causalitat directa entre la recuperació literària del català, protagonitzada per escriptors renaixentistes i no renaixentistes, i l'aparició d'un sentiment d'afirmació d'identitat, que acabarà expressant-se en clau política. En l'assaig d'esbrinar com s'hi descabdellà el procés apareixen inevitablement les adscripcions de classe social, que es projecten sovint envers la situació present. Es tracta d'escatir fins a quin punt el catalanisme fou –i és– una ideologia i una pràctica política d'origen burgès o, si de bell antuvi, al costat del vessant conservador, en sorgí un altre de nement popular, amb ideari, formacions i òrgans d'expressió propis.

En qualsevol cas, sembla poc objectable que, al llarg de la Restauració, tot un seguit de factors confluïren en la difusió d'un ideari de reivindicació política enfront de l'Estat centralista. Aquest ideari, desenvolupat per teòrics individuals d'extracció heterogènia, fou assumit per una part de l'oligarquia industrial i financera principatina com a nucli de les seues aspiracions polítiques.

L'ideari catalanista depassà aviat el caràcter de programa polític i esdevingué un horitzó emotiu que impregnà amplis sectors de la petita burgesia, els menestrals i fins i tot el proletariat urbà.

Al llarg del segle XIX s'aguditzà la manca de sintonia històrica entre els tres grans territoris de la llengua. Si bé les provatures de la Renaixença es produïen simultàniament a Catalunya i al País Valencià, i són només una mica posteriors a les Illes, la configuració socioeconòmica, política i cultural de cada àmbit acusa peculiaritats divergents.

Així, només a Catalunya es desenvoluparà entre la darrera del vuit-cents i el primer terç del nou-cents un procés de construcció política i cultural, que, com veurem, es fonamentarà en l'existència d'una llengua pròpia.

En efecte, en les dues darreres dècades del segle XIX apareixen diferents orientacions de reivindicació política davant l'Estat caduc de la Restauració, incapaç de superar les contradiccions internes (subdesenvolupament material i intel·lectual, desequilibris territorials, manca de cultura política i d'ideologia nacional cohesionadora, frau electoral i corrupció generalitzada, etc.).

Alternatives bàsiques que proposen els ideòlegs polítics del Principat

- 1) la neoforalista, vinculada sobretot als carlins;
- 2) la federalista, encapçalada per Valentí Almirall (1841-1904), que impulsà el pacte federal de Tortosa (1869) amb grups republicans del Principat, el País Valencià, les Illes Balears i Aragó;
- 3) l'autonomista, representada per homes de la burgesia catalana conservadora com el jurista Manuel Duran i Bas (1823-1907) o el periodista Joan Mañé i Flaquer (1823-1901), que aspirava a assolir una descentralització administrativa.

Malgrat les diferències ideològiques substancials, aquests grups comparteixen la convicció que la llengua és sens dubte el senyal d'identitat compartida que singularitza Catalunya.

La burgesia industrial i comercial, que en un principi havia col·laborat en la modernització de les estructures de l'Estat espanyol, se n'allunyà a partir del 1890, quan els governs de la Restauració es negaren a concedir-li el poder i les prerrogatives que exigia. L'expansió econòmica s'havia estroncat per la crisi en la indústria i el comerç internacionals i per l'extensió de la plaga de fil·loxera en la vinya, el principal conreu català.

En aquest context, l'estat d'esperit que havia desvetllat la Renaixença, plenament cristal·litzada com a moviment literari, donà pas en la dècada 1880-1890 a un programa de reivindicacions nacionalistes, l'interpret més destacat del

qual fou Almirall. A ell es deu la convocatòria del Primer Congrés Catalanista (1880) i la iniciativa, compartida amb Frederic Soler i Rossend Arús, de crear el Centre Català (1882), una entitat cívica amb voluntat integradora que promogué el Segon Congrés Catalanista (1883) i la redacció d'un *Memorial de Greuges* (1885). El *Memorial* recollia l'essència de l'ideari catalanista i constituí el primer acte polític del moviment en l'escena política espanyola. Un any després, Almirall condensava la seva doctrina en *Lo catalanisme* (1886).

Les dissensions internes del Centre Català esclataren el 1887. Els grups més conservadors, amb personalitats de la talla del dramaturg Àngel Guimerà o l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner, se'n separaren per crear la Lliga de Catalunya. Aquesta patrocinà el *Missatge* a la Reina regent (1888), un document que resumia les aspiracions autonomistes d'aquest bloc, teoritzades per Mañé i Flaquer a *El regionalismo* (1887), rèplica a les tesis d'Almirall. El catalanisme més progressista d'aquest últim quedà arraconat per les posicions conservadores, que esdevingueren hegemòniques.

Una altra formació burgesa, la Unió Catalanista, elaborà les Bases per a la Constitució Regional Catalana, més conegudes com les Bases de Manresa (1892), que postulaven l'ordenació política autònoma, inclòs el poder legislatiu, l'oficialitat del català i els valors tradicionals vinculats a la religió i a les nostàlgies medievalitzants.

L'esperit de les Bases coincidia amb el que el bisbe Josep Torras i Bages (1846-1916) propugnava al seu llibre *La tradició catalana* (1892), que es pot resumir en el lema d'aquest autor: "Catalunya serà cristiana o no serà." D'altra banda, la cultura política del catalanisme anava acompanyada d'una densa trama de referents simbòlics que examinarem després.

El detonant per a l'embranchida del catalanisme fou la crisi provocada per la pèrdua de les últimes colònies a Amèrica (Cuba i Puerto Rico) i al Pacífic (les Filipines i altres illes menors). Per a l'Espanya de la Restauració fou una commoció col·lectiva que redefiní els fonaments de la identitat cultural i política. Per a la burgesia catalana representà una pèrdua de mercats, una desvinculació parcial dels afers de l'Estat en crisi i un replegament Catalunya endins.

Això comportava a més l'emergència d'una cultura nacional, connectada als corrents de la modernitat, sota el guiatge d'aquesta burgesia conservadora encapçalada per conspicus dirigents com Enric Prat de la Riba o Francesc Cambó, que el 1901 fundaren la Lliga Regionalista, el partit hegemònic dins el catalanisme fins al 1931.

Valentí Almirall

Àngel Guimerà

En matèria lingüística, la Lliga cercava en primer lloc d'ampliar l'espai social de la llengua i d'aconseguir-ne el reconeixement públic i les bases institucionals que permetessin la difusió del projecte polític associat. I simultàniament calia recuperar el desfasament històric quant a la codificació de la llengua; és a dir, calia dotar-la dels instruments normatius ortogràfics, gramaticals i lèxics que, com digué més tard el poeta Carles Riba, la fessin "indefinidament apta".

Lluís Domènech i Montaner

A la primeria del segle xx, coincidint amb la crisi colonial espanyola suara esmentada, la col·laboració entre la burgesia catalana i l'Estat s'havia trencat provisionalment. El catalanisme polític constituirà a partir d'aquest moment i fins a la Guerra Civil del 1936 al 1939 la primera força política del Principat, seguida del moviment obrer. Una força política que es disposava a guanyar la batalla electoral dins la corrupta democràcia de la Restauració.

Aprofitant un acudit en què el setmanari satíric *Cu-Cut!* ridiculitzava l'exèrcit espanyol, aquest forçà l'aprovació de la Llei de jurisdiccions (1906), que traslladava a l'estament militar la repressió de les ofenses contra la unitat de la pàtria i l'honor de l'exèrcit. Aquesta conculcació del sistema de dret impulsà la Lliga a coalitzar-se amb la resta de forces antimonàrquiques. Naixia la Solidaritat Catalana, que s'imposaria en els comicis generals i provincials del 1907.

El País Valencià no aconseguiria en aquest període trencar el sucursalisme polític i el caciquisme, afavorits per la fragmentació provincial. Els partits monàrquics de la Restauració imposaren molt sovint candidats forans (*cumeros*) i establiren una densa trama clientelar. A les ciutats i poblacions mitjanes es produí a partir del 1891, amb una llei electoral més respectuosa amb les opcions polítiques, un avenç del republicanisme federal, que aviat féu hegemònic l'escriptor i periodista Vicente Blasco Ibáñez (1867-1928), l'únic dirigent capaç de mobilitzar les masses urbanes amb un ideari poc precís quant a la definició política.

D'altra banda, la burgesia valenciana no experimentà la necessitat d'articular un discurs polític propi, diferenciat de les pautes que imposava l'estat uniformitzador. Els dirigents més preparats d'aquesta burgesia (Teodor Llorente, Vicent Wenceslau Querol, Feliu Pizcueta, Ciril Amorós o Josep Aguirre Matiol, entre d'altres) es mogueren en l'òrbita de l'oligarquia terratinent i financera que representaven prohoms com Josep Campo, després ennoblit com a marquès de Campo.

Per a ells, el conreu literari jocfloralesc, en un català elaborat i distant de la llengua viva, constituïa un divertiment episòdic, que rarament podia derivar devers les formulacions autonomistes de la Lliga Regionalista catalana. Un sector de Lo Rat Penat, l'entitat cultural conservadora controlada per Teodor Llorente, trencà amb aquesta ideologia i creà l'associació cívica València Nova (1906), amb l'objectiu de constituir a València un moviment polític renovador, Solidaritat Valenciana.

En una situació semblant de dependència política es trobaven les Illes Balears, que conegueren un notable desplegament econòmic al llarg del període fins a la pèrdua dels mercats antillans. Els sectors més destacats de la relativa puixança econòmica foren l'expansió vitivinícola, el conreu de l'ametlla, el comerç portuari i la indústria del calcer. D'altra banda, la descomposició de la gran propietat originà una nova classe benestant, abocada en part a l'activitat financera, que no serví per a superar els desequilibris socials.

El panorama polític era dominat pels partits estatalistes. Els liberals baleàrics s'aglutinaren sota el lideratge d'Antoni Maura, que encarnava el compromís de les elits illenques amb el sistema de la Restauració. Per contra, les reivindicacions populars no assoliren un guiatge clar i a la primeria del segle XX els republicans federals cediren posicions en benefici de l'obrerisme de caire socialista.

En aquest context s'expliquen la manca de sentiment autonomista i el fet que els escriptors en llengua catalana de diversa adscripció ideològica tampoc no hi tinguessin prou empenta ni ressò per a trencar la diglòssia substitutiva.

Lectura complementària

Josep Massot (1982). *Els mallorquins i la llengua autòctona*. Barcelona: Curial.

2. El marc cultural

Examinem tot seguit les relacions generals entre el marc de la cultura vuitcentista i l'evolució històrica de la comunitat catalanoparlant.

2.1. Els models de cultura

Com a conseqüència dels determinants històrics suara exposats, la cultura vuitcentista no es pot reduir a un patró únic, sinó que constitueix més aviat un conjunt de codis estètics i ideològics que sovint s'entrecreuen fins a confondre's.

2.1.1. Del romanticisme al modernisme

El període que ens ocupa presenta un panorama cultural notablement més complex que el del període anterior. A una societat en profunda transformació correspon una trama de formes culturals molt més densa. A la coneguda dicotomia entre cultura d'elit i cultura popular tradicional s'afegirà ara un ampli terreny intermedi que sincretitza elements de tots dos amb una especificitat pròpia: la cultura contemporània de massa. Els marcs culturals estan exposats a l'evolució endògena i a les influències exògenes, que, amb uns mitjans de comunicació més eficaços, adquireixen la condició de modes que emmotllen la sensibilitat del gran públic.

En aquest sentit, la cultura produïda en el domini de llengua catalana es deixarà influir pels grans corrents literaris europeus, del romanticisme a l'estètica del modernisme.

D'altra banda, la concurrència del castellà i, progressivament, del català obliga a considerar per a l'alta cultura i la cultura de masses tant la coexistència de codis o models com l'oferta lingüística. A més, tot i la rigidesa estamental, allò que pot discriminar pautes de consum cultural és el grau d'alfabetització. Un individu d'instrucció mitjana tenia accés a productes de l'alta cultura, als de la cultura plebea de massa i als que provenien de la tradició.

Així, doncs, l'encreuament de llengües, models de cultura i lectors potencials s'ha de recórrer àmbit per àmbit, tenint en compte que les fronteres són difuses i que molts productes participen en un grau o altre de totes tres esferes.

1) L'alta cultura

Modernisme

Índex d'analfabetisme

Encara cap al 1890, el percentatge d'analfabets depassava àmpliament el 60% del total de població, i el nombre d'homes alfabetitzats doblava el de dones.

La cultura burgesa d'autor, de la qual la literatura i la comèdia de costums són expressions característiques, s'elaborà inicialment només en castellà.

En aquesta llengua es féu la recepció de l'estètica romàntica medievalitzant d'autors com l'escocès Walter Scott (1771-1832) o el francès Victor Hugo (1802-1885). A més d'uns altres gèneres literaris produïts per autors castellans, entre el 1830 i el 1860 es consumeix entre els estaments burgesos de l'àrea catalano-parlant una narrativa històrica en castellà, amb autors populars com Ramon López Soler, Estanislau de Kostka Bayo i Joan Cortada. Al costat de la narrativa històrica hi ha autors de quadres de costums, com el republicà Abdó Terradas (1812-1856) i el liberal Pere Mata (1811-1877), que s'acosten notablement als motlles imperants en la cultura del fulletó. Caldria tenir-hi en compte encara el teatre culte, amb gèneres com el drama de repertori i l'òpera italiana, o la literatura d'entreteniment, convencionalment burgesa, que es vehiculava amb traduccions o textos originals en castellà, produïts fora del domini lingüístic català i que hi tenien una alta acceptació.

Sociològicament i sociolingüísticament, la narrativa històrica, i després la novel·la de fulletó, resulta molt més important que la poesia, la literatura devota o la d'idees, perquè capta molts més lectors.

Això s'explica perquè reflecteix la trama històrica del seu temps i reuneix diversos ordres de discurs en un sol gènere literari. L'aparició de la novel·la històrica coincideix amb la industrialització del llibre: se separen les funcions d'editor, impressor i llibreter i l'escriptor, perdut el mecenatge àulic, esdevé un assalariat intel·lectual que insereix la seva mercaderia, la creació literària, en el mercat del consum cultural. A la fi del segle XIX, l'activitat editorial a les terres de llengua catalana era la més important de tot l'Estat.

2) La cultura de la Renaixença

La primera literatura renaixentista en català farà servir motius de la narrativa historicoromàntica, però s'allunyarà dels paràmetres burgesos clàssics perquè concedeix primàcia a la pugna cultural d'identitats per damunt del conflicte individual. Reduïda en principi al gènere poètic, constitueix un subcodi de la cultura burgesa, ja que inicialment no pretenia subvertir l'ordre diglòssic establert, sinó ampliar el repertori de l'expressió literària.

Amb la superació parcial de la Renaixença, cap al 1890, els nous corrents literaris en català, la narrativa realista, el naturalisme i el modernisme reflectiran els conflictes culturals i sociològics del moment: l'aïllament de l'escriptor i la

Walter Scott

Editors romàntics

Mariano Cabrerizo (1785-1868), aragonès instal·lat a València, i el barceloní Antoni Bergnes de las Casas (1801-1879) foren editors romàntics de novel·la històrica. A aquest darrer, es podrien afegir molts altres noms d'editors i impressors.

seva proletarització; la rebel·lia estètica i la construcció conflictiva d'una cultura nacional, que es mou de manera ambivalent entre la tradició i els canvis innovadors.

3) La incipient cultura de masses

La industrialització propicià unes noves formes de producció i consum culturals. Aquestes es caracteritzen més pel caràcter massiu, la serialitat dels textos, la reducció dels recursos expressius, la simplificació del llenguatge i la importància de les plataformes de difusió que per l'originalitat dels temes, tòpics i valors estètics o ideològics. Cal destacar-ne tres grans àmbits: el teatre, la novel·la popular i el fulletó i la premsa.

4) La cultura tradicional

Els canvis de la industrialització arraconaren l'àmbit de la creació castissa, de factura polifònica i anònima. La literatura tradicional en part passà pel sedàs de l'erudició, en l'obra de filòlegs com Manuel Milà i Fontanals o folkloristes com Francesc Pelagi Briz; en part es remodulà al servei de la cultura emergent del catalanisme i en part es confongué amb els productes de la cultura de masses.

2.1.2. Els límits de la Renaixença

A propòsit del concepte i l'evolució de la Renaixença, com entorn de qualsevol fenomen significat per una raó o altra, s'han creat retrospectivament visions interessades que tendien a l'estereotip lineal i simplista. Així s'ha pogut presentar els patricis renaixentistes com uns protonacionalistes *avant la lettre* i el conjunt del que amb prou feines es pot considerar un moviment com un programa de reivindicació de la identitat nacional, somorta després de tres segles llargs de decadència literària i política. La virtualitat d'aquest discurs de la recuperació i el renaixement deriva del valor mític que tenen les interpretacions cícliques ahistòriques. La Renaixença és la baula que permet de tancar la cadena i enllaçar el passat gloriós amb les clarors i les ombres del segle xx. Sembla, però, que la dinàmica sociolingüística del període és prou més complexa del que els clixés narratius en ús ens han presentat, tant per la concurrència de llengües i marcs culturals ja al·ludida com per l'assignació dels papers històrics.

La recuperació del català per al cultiu literari es féu en poques dècades sense que això representés inicialment cap ruptura de l'ordre sociopolític establert. La pàtria associada a la llengua dels "trobadors nous", de grans erudits i poetes discrets com Joaquim Rubió i Ors, Manuel Milà i Fontanals, Antoni de Bofarull o Teodor Llorente, no era contradictòria amb la "pàtria gran" o la "nación española" de molts dels liberals i fins i tot dels primers republicans.

Manuel Milà i Fontanals

L'estudi de les fonts ideològiques de la Renaixença ha de partir de l'horitzó cultural del romanticisme i de les transformacions a què donà pas en el terreny de la sociologia literària. Com ja s'ha insinuat, l'enfonsament del sistema senyorial i la progressiva implantació de les estructures capitalistes transformaran la consciència dels escriptors i llur estatus socioeconòmic. Des del final del segle XVIII la literatura abandona a poc a poc els ambients cortesans i s'insereix en el sistema de mercat com un producte més, sotmès a l'oferta i la demanda. Això colpeix el sentiment elitista dels lletraferits, els quals, encara que no es puguin professionalitzar, han de cercar el seu públic lector.

Joaquim Rubió i Ors

El neguit romàntic expressa aqueixa inseguretad de l'individu, confós amb l'autor literari, que es debat entre l'afirmació subjectivista i la identificació amb el seu poble, la seva història i la seva llengua. Les idees romàntiques d'inquietud, imaginació i dinamisme són el llevat conceptual de tots els moviments nacionalistes del segle XIX, que obeeixen a determinacions polítiques i econòmiques de la burgesia en ascens.

Als països de llengua catalana, l'estètica romàntica arrelà aviat en escriptors d'expressió castellana i d'ideologia tant conservadora com progressista. L'influx de les traduccions dels principals romàntics (Chateaubriand, Walter Scott, Byron i després Victor Hugo, Dumas, Gautier, Manzoni, Leopardi, etc.) i l'acció polemitzadora de revistes com *El Europeo*, *El propagador de la libertad* o *El Vapor*, a Barcelona, i *El Cisne* o *El Liceo Valenciano*, a València, consolidaren el moviment.

Els romàntics heretaren de la Il·lustració i dels erudits neoclàssics la consciència del passat històric i el sentiment d'afirmació cultural i lingüística i ho traduïren en una sèrie de tòpics enyoradissos.

Ara bé, no es pot establir una fàcil línia de causalitat que porti del romanticisme als valors de la Renaixença i d'aquesta a l'emergència del catalanisme. Els escriptors romàntics que escrivien a Catalunya en castellà no experimentaven en una gran part dels casos gaires preocupacions per la recuperació literària de

Valentí Almirall

Denuncià que el poema de Bonaventura Carles Aribau (1798-1862) havia sofert una mitificació: se l'havia extret del context, i s'hi havia imputat una intencionalitat patriòtica que l'autor no tenia.

la llengua catalana. De la mateixa manera, el catalanisme popular d'inspiració federalista utilitzarà una part dels tòpics i la retòrica renaixentista, però li retraurà la inanitat arqueològica i la manca de confiança en la llengua pròpia.

Comptat i debatut, la Renaixença catalana és, com s'ha vist, només un dels codis culturals imperants en la segona meitat del segle XIX. Un codi, això sí, minoritari, i aquí rau la grandesa dels seus artífexs, que serví per a trobar un llenguatge de mobilització social. El fenomen no és insòlit dins el context europeu general; per contra, guarda paral·lelismes amb moviments com el Risorgimento italià o el Rexurdimento galleg o el renaixement gaèlic a Eire. Aquests, entre d'altres que es podrien adduir, són exemples de la utilització nacionalista del simbolisme lingüístic, amb resultats polítics molt diversos, que van de la comunitat lingüística que es dota d'estat (Itàlia) a l'estat que, de fet, acaba perdent la seva comunitat lingüística (Irlanda).

Bonaventura Carles Aribau

2.1.3. El modernisme: un horitzó europeu

Des del punt de vista de les arts plàstiques i de la literatura, el modernisme és una reacció contra el pairalisme medievalitzant o popularista de la Renaixença, contra el naturalisme i, en general, contra tota mena de positivisme.

Des d'aquest angle, el modernisme català pretenia, com ja assenyala Joan Fuster, "vèncer l'estat de 'cultura satèl·lit', en el sentit que T. S. Eliot dóna a aquesta fórmula: una cultura amb llengua pròpia però amb esperit estranger", és a dir, alliberar la cultura catalana de la dependència de les lletres castellanes.

El camí per a aconseguir-ho fou traduir els grans mestres de la cultura europea, sobretot francesa, anglesa i alemanya: Goethe, Nietzsche, Rimbaud, Wagner, etc. Hom es volia arreglerar amb l'avantguarda intel·lectual d'Europa amb el disseny de superar l'estadi regional de les lletres catalanes.

Friedrich Nietzsche, Arthur Rimbaud i Richard Wagner

La representació en català de la *Ifigènia a Tàurida*, de Goethe, en traducció de Joan Maragall, causà l'impacte social buscat: l'alta burgesia barcelonina, simpatitzant del catalanisme polític, però aliena al problema cultural, pogué apreciar les distàncies entre el provincialisme castellanitzant i el catalanisme europeista. Com afirma Fuster, ara, el català ja "no podia ser recusat com a llengua de pagesos i menestrals, ni la seva literatura, capaç d'empreses d'aquesta qualitat, no podia ser qualificada de via estreta o localista. [...] Encara que només hagués estat per retornar al poble o al públic la seguretat cultural de la seva llengua, ja hauria valgut la pena de seguir aquell camí". Perquè, al costat de les "obres mestres", es traduïen també les "obres actuals", les novetats en voga, com eren, per exemple, les obres d'Ibsen i de Maeterlinck. Ben sovint, eren obres de teatre, de poesia o de narrativa que no s'havien traduït encara al castellà i, en tot cas, ja no calia recórrer al castellà per a llegir-les.

Johann Wolfgang Goethe

Les traduccions es convertiren així en un puntal bàsic de la cultura modernista catalana. Representaven la normalitat i l'europeisme. La Renaixença ja no podia donar més de si: la literatura medieval a penes representava poc més que un record gloriós i la saba popular restava emmascarada pel folklore. A la fi de la centúria, la literatura catalana, després de quatre segles, estava en el camí d'esdevenir una literatura "normal" i no una mera curiositat "regionalista".

Tot i que convocat per iniciativa d'Antoni M. Alcover, personatge aliè completament al modernisme, el I Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1906) fou una altra manifestació del nou clima que vivia aleshores la societat catalana: convenia proclamar *urbi et orbe* la voluntat d'elevat el català a llengua de cultura. I bé que hi reeixiren els organitzadors, per tal com s'hi inscrivieren més de tres mil persones i hi participaren representants de tot el domini lingüístic i especialistes estrangers com Schädel, Halle, Vogel, Foulché-Delbosc, Menéndez Pidal i Saroïhandy, entre d'altres. La llengua catalana també havia esdevingut una llengua "normal" i no una mera curiositat "regionalista". Així ho advertiren, a contracor, els lletraferits castellans de la Generació del 98.

2.2. La construcció d'una identitat nacional: els referents simbòlics

Durant aquest període, i en particular amb l'embranchida del catalanisme en els anys vuitanta i noranta, cristal·litzà el conjunt de referents simbòlics que sustentaran el discurs i la pràctica del nacionalisme al Principat en l'avenir.

Es tractava de seleccionar aquells símbols i mites del passat que, convenientment reelaborats i codificats, permetessin l'adhesió col·lectiva a l'ideari catalanista. Calia, doncs, reinventar la pròpia tradició, com feren pràcticament totes les cultures europees del vuit-cents, per tal d'aconseguir-hi una certa cohesió social.

Aquesta reinvençió del passat requeria uns continguts simbòlics (símbols, emblemes i mites, en el sentit funcional del mot) i unes institucions que els vehicuessin.

1) Els continguts

El primer de tots és, sens dubte, la llengua, que accentua el seu valor simbòlic.

El català és el primer factor i la raó de ser de la identitat catalana: actua com a dipositori d'una essència històrica, d'un esperit col·lectiu immemorial o *Volkgeist*, en la nomenclatura del romanticisme alemany, elaborat sobretot pel filòsof i pedagog Johann Gottfried von Herder (1744-1803). Aquesta valoració intrínseca de la llengua connecta amb la tradició apologètica de la decadència i té una funcionalitat compensatòria: la vida social pot haver arribat a prescindir del català, però aquest es considera la llengua pròpia de Catalunya i dels catalans, l'idioma que els singularitza i diferencia d'altres comunitats històriques.

A més de la llengua, hi ha uns altres símbols catalanistes que cristal·litzen en aquest període. Així s'hi produeix el següent:

a) L'adopció generalitzada de la bandera quadribarrada o senyera com a emblema nacional del Principat, i la llegenda del seu origen associat a la mort del comte Guifré el Pelós.

b) L'extensió oficiosa de l'11 de setembre i del romanç musicat *Els segadors* com a diada i himne nacionals, respectivament, de Catalunya, amb la subsegüent mitificació de personatges com Pau Claris, diputat del General a l'inici de la Revolta Catalana; Rafael Casanova, darrer conseller en cap de Barcelona, el qual hagué d'assumir la capitulació de la ciutat durant el setge borbònic, o Bac de Roda, cap guerriller dels austriacistes, executat pels botiflers en la guerra de Successió.

c) La transformació de la Mare de Déu de Montserrat i de sant Jordi, dues advocacions ja molt arrelades al país, en símbols de la religiositat catalana; la Verge fou coronada i proclamada patrona de Catalunya el 1881 i per a ella compongué Jacint Verdaguer entre altres composicions l'emotiu *Virolai*; per la seva banda, la figura del sant de la Capadòcia vencedor sobre el drac, que ja era ben popular en l'edat mitjana, en què s'associava a l'esperit de croada contra els sarraïns, esdevingué una icona reproduïda, juntament amb les quatre barres, en arquitectura, elements ornamentals, llibres i objectes diversos.

Maurice Maeterlinck, principal exponent del teatre simbolista

Henrik Ibsen, dramaturg noruec, és considerat el pare del drama realista modern i antecedent del teatre simbòlic.

Vegeu també

Vegeu el significat de la funció representativa o simbòlica d'una llengua, en el mòdul "Conceptes, objectius i mètodes de la història de la llengua" de l'assignatura d'Història de la llengua catalana I.

d) La popularització d'elements folklòrics molt ritualitzats, especialment el ball de la sardana, d'origen incert, que alguns remunten idealment a la Ceretània ibèrica, i les manifestacions castelleres, dites inicialment *ball de valencians*; la sardana, amb totes les connotacions del ball rodó tancat en la forma i alhora obert a la incorporació de dansaires, generà una tradició musical molt popular, sobretot d'ençà que el figuerenc Pep Ventura introduí la tenora en la cobla.

e) La institucionalització d'un certamen literari, els Jocs Florals, que amb una estètica medievalitzant i una retòrica grandiloqüent, tendeix a emfasitzar la relectura tòpica del passat.

f) La reivindicació del dret privat català, amb la singularitat diferencial de l'hereu, institució que per a alguns demògrafs contribuï a l'estancament de la taxa de fecunditat autòctona i propicià de retruc les allaus immigratòries del segle XX.

Castellers

2) Les institucions

La modernització sociopolítica i tecnològica suscità al Principat, com a resposta als canvis, un interès inèdit per a redescobrir el país físicament i per a inventariar-ne, codificar-ne i recrear-ne el folklore i les altres manifestacions de la cultura popular, que es reinterpreten o es recreen de bell nou. Calia preservar el llegat cultural dels canvis abassegadors.

Així es començarà a formar una trama associativa amb nombroses entitats, en les quals germinarà sovint el sentiment catalanista. Aquestes entitats, a més de servir a la cohesió social, generaran i difondran els símbols d'identitat cultural compartida.

Es poden esmentar, entre d'altres, els ateneus culturals, com el Centre de Lectura de Reus (1859) o l'Ateneu Barcelonès (1872); els ateneus populars, associats al moviment obrer i en els quals la cultura del catalanisme pugnava amb altres referents simbòlics; els centres excursionistes; els cercles de folkloristes; les colles castelleres; les cobles sardanistes i les agrupacions de cant coral, l'iniciador del qual fou Josep Anselm Clavé (1824-1874).

L'articulació de referents simbòlics en altres regions del domini lingüístic fou ben diferent en actitud, continguts i difusió. Al País Valencià, la burgesia local, eminentment sucursalista, no necessitava diferenciar la seva pràctica cultural de les pautes de la tradició espanyola. Les manifestacions populars apuntaven cap a la cultura festiva, com ara les falles al cap i casal, però encara amb una baixa tradició associativa. Tampoc l'oligarquia de les Balears s'oposarà en línies generals al poder de l'Espanya de la Restauració. D'altra banda, l'aïllament físic i la marcada polaritat camp-ciutat retardaran l'aparició d'intel·lectuals que es plantegin l'articulació a les Illes d'uns referents propis en el debat social

Josep Anselm Clavé

modern. La sensibilitat i l'ideari de la Renaixença arrelaran en una minoria, mentre que la cultura urbana presenta una diversitat tipològica semblant a la descrita en l'apartat anterior, "Els continguts".

En tot cas, els elements simbòlics compartits per les minories lletrades del País Valencià i les Illes (l'exaltació de la figura de Jaume I, l'adopció de la senyera, l'organització de Jocs Florals, etc.) no tindran continguts reivindicatius similars als del Principat.

La Catalunya del Nord i l'Alguer viuen absolutament subordinades a la construcció de les identitats polítiques i culturals de França i Itàlia, respectivament.

3. Els usos socials i la política lingüística de l'Estat liberal

L'Espanya moderna es configura en la segona meitat del segle XIX com a resultat d'unes transformacions de caràcter socioeconòmic, juridicopolític i ideologicocultural. La uniformització lingüística era la premissa inexcusable per al triomf d'aquests processos paral·lels.

3.1. Llengua i classes socials

La distribució diglòssica de funcions comunicatives aprofundia la dualitat sociolingüística fonamentada en l'època dels il·lustrats. L'espanyol era, quasi sense discussió teòrica i amb ben poca oposició pràctica, la llengua pública dels negocis, de la cultura i del poder. El català conservava els valors emotius de la privacitat, identificava encara els seus parlants i servia per a la comunicació familiar i col·loquial.

Entre les classes populars, tot i l'afany d'emulació social, el català és la llengua habitual de convivència arreu del domini lingüístic durant el segle XIX. Però a les ciutats de Barcelona, València i Perpinyà, àmplies capes de la burgesia mitjana i alta tendeixen a abandonar l'ús públic de la llengua en benefici del castellà i el francès. Al final de segle, mentre a Barcelona es produeix una reacció favorable a l'ús públic del català, paral·lela a la difusió del nou catalanisme polític, a València el fracàs del sector progressista de la Renaixença reforçarà la temptació d'alguns sectors de la petita burgesia de recórrer a l'ús públic del castellà.

En les dues regions més grans del domini lingüístic, Catalunya i el País Valencià, la correlació entre llengua i classe ja no és tan nítida com en les etapes precedents. Si, a més dels funcionaris i els lletraferits, la noblesa –la tradicional i la dels nous rics– i els sectors burgesos aprofundeixen la castellanització funcional, les classes populars es mantenen a gran trets fidels al català, però dins aquest marc sociopolític es registren fenòmens nous, les conseqüències sociolingüístiques dels quals són clares: la mobilitat social i els fenòmens migratoris.

En efecte, els canvis socials que introdueixen l'industrialisme, la desamortització, el comerç colonial o la burocratització primerenca de l'Estat determinen el desclassament acompanyat del canvi idiomàtic, un fenomen que s'observa molt bé al País Valencià. Ascendir en l'escala social significava la castellanització progressiva, que de vegades implicava interrompre la transmissió intergeneracional. El canvi de llengua era l'exponent extern més clar de la promoció social.

L'evolució particular del Principat es palesa en la industrialització de les àrees urbanes i semiurbanes, que desencadenaran l'èxode del camp a les ciutats i l'alfabetització en castellà d'individus pràcticament monolingües en català. La paradoxa és que d'aquest canvi social, del desarrelament de la cultura tradicional, naixeren, per contrast, els fenòmens de mitificació de la cultura rural, que es presentava com la identitat genuïna del país; aquella que, d'altra banda, conservava les modalitats lingüístiques més "pures".

En efecte, l'alfabetització implicava aprofundir les bases polítiques i ideològiques de l'Estat liberal, però també posava les condicions perquè una massa lletrada, que acaba d'accedir a la producció i consum d'escriptura, es plantegi la necessitat de disposar d'uns referents culturals propis. Aquest procés es dona de manera específica a Catalunya i es conjuga amb l'aparició d'unes elits autoconscients i capaces de dirigir l'evolució política envers la recerca d'una identitat singular.

A la Catalunya del Nord cal remarcar la defecció de la burgesia local i l'adhesió gairebé incondicional al francès, la llengua nacional que, a més de substituir el català en els usos públics, assumeix parcel·les de la comunicació privada entre les classes dirigents del país. Potser per això la Renaixença literària no hi apareix fins a la dècada del 1880, quan ja és un fenomen ben arrelat en altres territoris d'expressió catalana.

Pervivència del català a la Catalunya del Nord

La immensa majoria de la població de la Catalunya francesa s'expressava encara en català fins ben entrada la segona meitat del segle XIX, com es recull en una enquesta estatal del 1875, segons la qual "la langue catalane est le seul idiome qui soit en usage dans tout le Roussillon".

3.2. L'actitud de l'Església

L'Església és encara al segle XIX una institució fonamental per a entendre la dinàmica dels processos sociolingüístics en l'àmbit d'expressió catalana. La seva actitud no deixa de ser ambivalent. D'una banda, esdevé un instrument de castellanització a partir del Concordat del 1851, que reconcilia la jerarquia amb la monarquia liberal d'Isabel II. De l'altra, alguns eclesiàstics faran aportacions teòriques notables a la gènesi ideològica o a la continuïtat de la Renaixença.

Entre les personalitats eclesiàstiques que coadjuvaren a la sensibilitat renai-xentista destaca el vigatà Jaume Balmes (1810-1848), que publicà en castellà una extensa obra apologètica en què suggereix la conciliació entre el liberalisme moderat i la conservació de la religió, les tradicions i la llengua del país.

En una direcció semblant es manifestava el també vigatà Jaume Collell³ (1846-1932), que intervindrà activament en moltes de les iniciatives del catalanisme conservador. També cal ressenyar la personalitat del vilafranquí Josep Morgades⁴ (1826-1901), que desenvolupà una intensa tasca a favor del catecisme i la predicació en llengua catalana, que l'enfrontà amb els polítics centralistes i la premsa de Madrid. La seva acció pastoral fou continuada pel bisbe de Vic Josep Torras i Bages (1846-1916), del qual ja s'ha glossat la contribució teòrica a l'ideari catalanista amb el seu llibre més important, *La tradició catalana* (1892).

Jaume Balmes

Ara bé, l'actitud de l'Església també acusa la manca de sintonia entre les tres regions principals del domini lingüístic. Així, mentre el clergat valencià tendeix a emprar el castellà en la literatura devota i la predicació, al Principat i a les Illes Balears el català resisteix prou bé en totes les manifestacions religioses de caràcter popular.

⁽³⁾Fundà el setmanari *La Veu de Montserrat* (1878-1902) i fou portaveu del catolicisme moderat català.

⁽⁴⁾Fou promotor de la recuperació patrimonial de l'Església (refundació del bisbat de Solsona, restauració de Ripoll i d'altres monestirs), senador i bisbe de Barcelona (1899-1901).

En el cas de les Illes, l'Església fou l'única institució que després dels decrets de Nova Planta conservà el català, des de la trona, en el registre oral culte. Al Principat, l'ús majoritari del català a l'Església i la vigoria de la literatura piadosa expliquen l'èxit dels més de 100.000 exemplars en 185 edicions de *Camí dret i segur per arribar al cel* (primera edició, 1843), de sant Antoni Maria Claret⁵ (1807-1870). L'arrelament del català com a llengua eclesiàstica a Catalunya es palesa en la resistència que oposaren molts rectors de parròquia al mandat episcopal del 1867, que disposava redactar en castellà els *Quinque libri*. D'altra banda, a l'Alguer, només fou alguerès de naixença un dels cinc bisbes preconitzats entre el 1832 i el 1914, Pere Rafael Ardoino, que, l'any 1850, féu imprimir un catecisme en català a Càller.

⁽⁵⁾Es mostrà com un fervorós predicador en català, llengua en què publicà diverses obres i opuscles, a més del popular devocionari esmentat.

No es pot descartar que a la vigoria de la literatura piadosa hagués contribuït l'adhesió femenina a la llengua, ni que fos per conservadorisme. Això és el que sembla deduir-se del tipus de literatura conreada per les poques lletraferides del vuit-cents de què tenim notícia. La poetessa mallorquina Manuela de los Herreros (1845-1911) canta la fe, la família i la terra en un llenguatge dialectal, i la principatina Dolors Monserdà (1845-1919) posa la seva narrativa al servei d'un feminisme catòlic i conservador.

3.3. Les estratègies de repressió

El nou Estat emergent es concebia de manera monolingüe i tendia a potenciar les prerrogatives històriques del castellà. Hereva de l'arraconament secular a què els Borbons havien condemnat les "altres" llengües, l'Espanya de la Restauració representa per a la història sociolingüística un punt àlgid en la castellanització: s'hi avançà molt més que en cap etapa anterior.

Ja hem vist que si bé la persecució política nominal s'havia iniciat amb la Nova Planta, la manca de recursos humans i d'estructures politicoadministratives ben assentades n'impediren en gran part la materialització real. Ara s'exercirà la coacció contra el català des de les institucions i els aparells ideològics de l'Estat, amb normes explícites o amb actuacions que, com que no manifesten expressament el vehicle lingüístic, pressuposen implícitament l'ús universal del castellà. Tot i que la recerca documental és lluny de ser exhaustiva, coneixem les dades bàsiques que avalen el caràcter repressiu de l'Estat liberal. Vegem com es difonia la castellanització en alguns àmbits destacats.

3.3.1. L'ensenyament

Després d'algun assaig fallit, com el del poeta i polític Manuel José Quintana (1821), el primer intent seriós d'instaurar l'escolarització universal i obligatòria per a tots els infants neix amb la Ley de Instrucción Pública (1857), impulsada per Claudio Moyano, ministre de Foment.

La Ley de Instrucción Pública prescrivia l'ensenyament de la gramàtica castellana de la Real Academia Española. A partir d'aquesta data proliferen les notícies referides a la coerció exercida des de l'escola en contra del català, no sols en l'ús formal oral i escrit, sinó fins i tot en l'ús oral espontani, dins i fora de l'aula.

A més dels textos jurídics i funcionals (ordres, reglaments, instruccions, informes d'inspecció, llibres d'actes, inventaris, etc.), el material escolar (llibres de text, cartilles per a l'aprenentatge de la lectoescriptura, etc.) i les pràctiques punitives apunten a la castellanització de l'escola primària i secundària i, per descomptat, dels estudis tècnics i superiors. Encara que els índexs d'escolarització fossin molt baixos, la voluntat política de la institució s'hi posa clarament de manifest.

Tota una altra cosa s'esdevé quan l'ensenyament de les primeres lletres no es delega en l'escola, sinó que es produeix al si de les famílies, mitjançant beceroles, catecismes i textos litúrgics. Així, el *Catecismo en vers* (1819) de Josep Baborés i Homs (1758-1822) conegué, com tantes altres obres similars, multitud

d'edicions i reimpressions en el primer terç del segle. Aquest tipus d'obres, que reunien l'ensenyament idiomàtic i l'espíritual, encara es feren servir durant dècades. Avançat el segle se substituïren per textos escolars d'urbanitat, com les famoses *Regles morals i de bona criança*, de Josep Pin i Soler (Barcelona, 1892).

En qualsevol cas, la castellanització de l'escola era total i abraçava fins i tot l'ensenyament del catecisme, que un reial decret del 1902 confirmava, ja que obligava tots els mestres, sota penes greus, a impartir la doctrina cristiana en castellà.

La castellanització o francesització de l'ensenyament secundari i universitari també era absoluta.

Situació de l'ensenyament universitari

El 1842, s'aconseguí el trasllat de la Universitat de Cervera, única aleshores al Principat, a Barcelona. Ben aviat, professors com Manuel Milà i Manuel Duran i Bas aconseguiren de prestigiar-la. A la de València destacà la Facultat de Medicina. Eren les dues úniques universitats de tot el domini lingüístic. La de Palma havia estat suprimida el 1829. Les de Perpinyà, Gandia i Oriola no havien sobreviscut al segle XVIII.

Des de les darreries del XIX, un nodrit grup de professors de la Universitat de Barcelona, com Joaquim Casas-Carbó, Eugeni d'Ors i Lluís Domènec, entre d'altres, amb el suport d'alumnes, pressionaven les autoritats acadèmiques per tal d'aconseguir la presència de l'ensenyament de la llengua, la història i la cultura catalana en general. Davant el rebuig institucional, organitzaren, el 1903, el I Congrés Universitari Català, del qual eixí la creació dels Estudis Universitaris Catalans, al marge de la universitat oficial.

3.3.2. La reglamentació jurídica

La novetat del període liberal és que prescriu l'ús exclusiu de la llengua de l'Estat en els actes jurídics que concerneixen directament o indirectament la transmissió patrimonial (Llei del notariat, 1862, i Reglament del notariat, 1874; Llei del registre civil, 1870), i també l'actuació pública de la justícia (Llei d'enjudiciament civil, 1881).

3.3.3. El teatre

Els espectacles teatrals constituïen un dels elements bàsics de la cultura liberal, per tal com servien de vehicle a la transmissió de models estètics, valors ideològics i pautes de comportament. Al principi del segle s'hi havia imposat l'ús del castellà, però amb la intenció de barrar el pas als productes teatrals forans, en particular a l'òpera italiana.

Hi ha moltes altres notícies directes o indirectes que testimonien la presència creixent del castellà en la vida quotidiana dels catalanoparlants. Per als homes, el servei militar constituïa una instància essencial d'adoctrinament i de familiarització amb el castellà. Les restriccions en l'ús del català es multiplicaven i

Feta la llei, feta la trampa

Durant el regnat d'Isabel II, una reial ordre del 1867 disposava que "en adelante no se admitan a la censura obras dramáticas que estén exclusivamente escritas en cualquier de los dialectos de las provincias de España". El precepte fou contraproductiu per als seus mentors, perquè serví per a introduir en diversos gèneres del teatre popular la figura del personatge castellanoparlant, que era objecte de befa i escarni.

arribaven sovint al domini oral. Així, amb la instal·lació del telèfon a Espanya (1896), s'instituí la pretensió inviable d'implantar-hi el castellà com a llengua única, tal com recollia el reglament d'ús del nou mitjà de comunicació.

Ara bé, malgrat l'actuació coercitiva d'un Estat centralitzat cada cop més eficaç en els mecanismes de control social, aquest estava ben lluny de posseir un projecte omnicomprensiu i, encara menys, d'estendre el castellà sistemàticament. Els processos històrics sempre són complexos i defugen el reduccionisme interpretatiu.

Parlar en castellà per telèfon

Amb la instal·lació del telèfon a Espanya (1896), s'instituí la pretensió inviable d'implantar-hi el castellà com a llengua única, tal com recollia el reglament d'ús del nou mitjà de comunicació.

La castellanització dels usos formals públics, és a dir, de l'escriptura, no impedia l'hegemonia del català en la comunicació oral no formal. La transmissió de la llengua estava assegurada dins l'àmbit de la privacitat, en la comunicació familiar i col·loquial, en les relacions de veïnatge o amistat i en la petita activitat comercial. A Catalunya, a més, en la mesura que el catalanisme arrelarà en gran part del teixit social, el català ocuparà parcel·les de la comunicació pública reservades en exclusiva a la llengua de l'Estat.

3.4. La ideologia lingüística dominant

Entorn de la llengua de l'Estat s'establia un consens tàcit, un sentit comú no escrit que tendia a presentar-lo com a llengua natural dels territoris de llengua catalana, mentre que el català es percebia com una anomalia del passat o una recialla afuncional. Aquesta ideologia resultava particularment eficaç quan era assumida i difosa per la intel·liguència local. Ens n'ofereix una mostra eloqüent el mallorquí Jaume Pujol, en un article publicat, el 1840, a *La Palma*:

"Es duro y sensible tenerlo que confesar, por más que sea nuestra habla provincial la de nuestras más tiernas afecciones; debemos renunciar a ella, porque así lo exige el interés que nos eleva a contraer afinidades, las más que sean posibles y las más estrechas, con el continente vecino. De todas las provincias de la antigua corona de Aragón, donde se hablaba nuestro dialecto provincial, la que ha entendido mejor sus intereses en esta parte es sin duda Valencia, cuyas clases hasta las del vulgo hablan castellano."

La interiorització dels principis diglòssics en l'ús lingüístic quotidià es reforçava amb la difusió de l'espanyolisme com a ideologia unitarista. Si bé és cert que fins a la crisi del 98 no hi haurà una formulació intel·lectual en profunditat ("el problema de España"), el marc de referència política, la monarquia espanyola que ha sobreviscut a la guerra del Francès i que malda per ocupar un espai propi en el mosaic cada vegada més inestable de les nacions estat d'Europa, es perfila molt més nítidament que abans. Hi contribueixen les necessitats de la cohesió interior (guerres carlines, agitació prerrevolucionària, amenaces de la proletarització i de les idees republicanes, federals i socialistes, etc.) i exterior

(recomposició dels mercats després de l'emancipació de les colònies americanes, intervencionisme creixent de l'exèrcit i projecció sublimatòria africanista), sumades a les transformacions infraestructurals al·ludides.

Al capdavant, la idea d'una Espanya uniforme s'acaba de congriar en aquest període mitjançant la praxi social i política. Però també mitjançant l'aportació teòrica dels intel·lectuals que, des de diverses posicions, conceben el castellà com a únic instrument possible per a la pràctica cultural. El consens tàcit respecte d'això cobreix un ampli espectre ideològic: el liberalisme dels castellans Modesto Lafuente o Fernando de Castro, els dos historiadors més influents en la segona meitat del segle XIX; el krausisme de l'alicantí Rafael Altamira o dels andalusos Francisco i Hermenegildo Giner de los Ríos; el regeneracionisme de l'aragonès Joaquín Costa; el pensament integrista del valencià Antoni Aparisi i Guijarro o del vitorià Ramiro de Maeztu; el transcendentalisme del també basc Miguel de Unamuno. Tots ells "imaginen" els límits històrics de la nació unitària i albiren una sola perspectiva de futur: la de la cultura espanyola.

El catalanisme, amb la reivindicació de la dignitat intrínseca i l'aptitud comunicativa de la llengua catalana, es pot considerar en part com una resposta defensiva a l'expansió virulenta d'aquesta ideologia d'estat.

"Oda a Espanya"

El poeta Joan Maragall escriví a un amic que l'única esperança per a Catalunya consistia a tallar "més o menys lentament la corda que lliga amb la Morta", és a dir, amb l'Espanya en declivi. Que aquesta ruptura no es consumà, però, ho prova el fet que el mateix Maragall a l'"Oda a Espanya" utilitzés el llenguatge del doble patriotisme, en un to entre èpic i elegíac que recorda el de Cristòfor Despuig quatre segles enrere:

"Escolta, Espanya, la veu d'un fill
que et parla en llengua no castellana."

En el terreny de les mentalitats, la pugna entre tradició i modernitat es tornava a plantejar en la segona meitat del segle amb molta més força que en conjuntures històriques anteriors. De fet, ara se succeïen en el teatre social les innovacions tecnològiques, polítiques i culturals amb una velocitat insòlita. La major part de les gents educades en una cultura tradicional estrictament codificada experimentaven una mena de vertigen i es propagava el temor dels canvis radicals. Per als qui creien en un cert "ordre natural de les coses" tant podia estranyar que una dona regnés o que el poder quedés atomitzat en una república laica com que el vapor reduís distàncies, que el daguerreotip mantingués la memòria dels llocs i les persones o que el català, la llengua de la comunicació íntima, es veiés imprès en lletres de motlle per a alguna cosa més que les expansions humorístiques o que fos utilitzat en un acte públic formal.

Encara al final de segle, malgrat els avenços del catalanisme, les convencions tàcites dificultaven l'accés del català a l'alta cultura. Quan el 1895 l'escriptor Àngel Guimerà pronuncià la primera conferència en català a l'Ateneu Barcelonès, una gran part de l'auditori abandonà indignada la sala; superat

l'escàndol, Guimerà continuà la lectura del text davant els socis que hi havien romàs. L'actitud de Guimerà no trigà a ser imitada. Així, el 1900, l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Barcelona admeté com a "normal" l'ús del català en totes les seues activitats.

El redreçament de la llengua no solament requeria la conquesta de nous àmbits d'ús i un programa de normativització integral. En molts aspectes exigia canviar les actituds i superar les rutines. Dit altrament, també calia substituir la mentalitat diglòssica.

4. Els usos escrits

D'ençà el segle XVI la llengua catalana havia estat suplantada pel castellà en els registres formals i en l'expressió literària culta. Tret dels àmbits de la paraliteratura, l'adoctrinament religiós, el memorialisme o alguns illots de l'administració eclesiàstica, el conjunt dels usos escrits es materialitzaven en castellà.

4.1. Els usos cultes. De la literatura jocfloralesca a la recerca d'un públic lector

Amb independència de les connotacions i impropietats relatives que el terme decadència susciți, és innegable que el català havia vist truncada una evolució literària paral·lela a la de les altres llengües de cultura.

Ara bé, l'inici de les provatures poètiques en català no sembla respondre a un projecte conscient i premeditat de recuperar el prestigi literari perdut. Més aviat s'explica, com hem vist, en el context de la moda romàntica, propensa a l'enyorança medievalitzant. Vista retrospectivament, l'evolució del vuit-cents català no deixa de ser singular.

Com hem dit, els primers autors que es llancen en els anys cinquanta i seixanta a compondre en català fan ús d'uns repertoris expressius limitats, uns repertoris que, sia en vers o en prosa, en lírica, teatre o narració, constituïen només una part exigua del sistema cultural de l'època. Trenta anys després, seguint la sinuosa evolució històrica general, aquesta literatura havia arrelat i es plantejava la consolidació d'un públic lector, amatent a les innovacions estètiques i a la controvèrsia ideològica.

Una observació succinta dels usos literaris cultes s'ha d'iniciar en la Renaixença, la periodització de la qual es pot fer, amb totes les reserves que mereixi la caracterització del moviment, a partir del grau d'influència social que els seus adeptes exerciren. Així apareixen tres períodes bastant ben delimitats.

1) Període de formació dels tòpics renaixentistes (1830-1859). És el període en què la primera generació d'erudits –Manuel Milà i Fontanals (1818-1884), Joaquim Rubió i Ors (1818-1899), Pau Piferrer i Alexandre Cortada–, servint-se dels materials arqueològics acumulats per neoclàssics i preromàntics inicia l'estudi de la tradició literària; a més apareixen quasi simultàniament al Principat (Aribau, 1833) i a València (Antoni Maria Peyrolon, 1830, i Tomàs Villarroja, 1840-1841) poemes en què sorgeix la imatge de la llengua dels avis, repetida amb variants en les primeres antologies de poesia renaixentista: *Los*

trobadors nous, del reusenc Antoni de Bofarull (1821-1892), ideòleg dels renai-xentistes conservadors, i *Los trobadors moderns*, del barceloní Víctor Balaguer (1824-1901), que representava una visió més progressista de la societat i de la cultura.

2) Període de maduració dels tòpics i d'institucionalització jocfloralesca (1859-1877). L'any 1859 s'instauren a Barcelona i València els Jocs Florals o de la Gaia Ciència, a imitació dels certàmens trobadorescos dels segles XIII i XIV. El to medievalitzant s'imposa tant en la llengua com en l'estètica i la retòrica que els envolta. Fins i tot el lema adoptat, "Pàtria, fe, amor", té reminiscències medievalitzants per tal com a València s'associa amb la tríada Jaume I, sant Vicent Ferrer i Ausiàs March. A València no es repetirà la convocatòria fins al 1879, encara que les convencions del conreu literari han arrelat sota l'impuls del mallorquí Marià Aguiló (1825-1897). A Barcelona, els Jocs tindran continuïtat i seran la plataforma perquè els escriptors que sovintegen l'ús del castellà amb algunes provatures en llengua catalana adquireixin confiança en la llengua pròpia i es llencin a elaborar una literatura a la percaça de lectors.

En la consolidació de la Renaixença al Principat intervenen diversos factors. En primer lloc, cap a mitjan segle triomfen les posicions polítiques moderades i això determina que a l'exaltació liberal del primer moment succeeixi una visió més prudent i conservadora de la represa literària en català. D'altra banda, els novel·listes romàntics i els dramaturgs prenen consciència de la contradicció que comporta l'ús del castellà en la creació d'una narrativa autènticament catalana en temàtica, ambient i personatges. I des del punt de vista lingüístic, s'inicia un acostament progressiu cap als partidaris del "català que ara es parla".

Com hem apuntat, la recuperació literària del català naixé amb uns condicions de classe que la feien sospitosa per als escriptors populistes. Tindrem ocasió de reprendre més tard la polarització entre escriptors cultistes i vulgaristes. Ara convé precisar tan sols que aquesta dicotomia s'aguditzarà arran de la restauració dels Jocs Florals de Barcelona el 1859, que constitueix alhora la restauració d'una llengua culta, medievalitzant i artificiosa. La Renaixença s'hi consolidava, adquiria un cert to institucional i corria el perill d'allunyar-se dels gustos, els interessos i la llengua populars. Tanmateix, hi hagué una convergència entre les necessitats de la burgesia, cada vegada més distant de la política econòmica centralista, i les classes de menestrals, artesans i petits propietaris, fidels generalment a la llengua.

3) Període de plenitud i superació progressiva de la Renaixença (1877-1890). Durant els anys seixanta, a l'empara dels Jocs Florals, s'havien format literàriament els escriptors que durant la Restauració trauran el màxim profit de l'ideari vague de la Renaixença i alhora el superaran amb unes expectatives ideològiques, estètiques i lingüístiques força més ambicioses. En els Jocs del

1877 foren premiats Àngel Guimerà i Jacint Verdaguer, aquest segon amb el poema *L'Atlàntida*. Tant Guimerà com Verdaguer palesen un nivell lingüístic i literari molt superior al de la poesia jocfloralesca de l'etapa anterior.

El teatre de Guimerà, com hem vist, s'acosta als problemes del seu temps amb un llenguatge que supera el model pitarresc, per tal com reuneix la tradició culta amb la parla popular elaborada. Per la seva banda, Verdaguer aporta una riquesa de lèxic i de dicció que permet d'entroncar el cultiu literari del català modern amb els grans textos del període clàssic.

Com ja s'ha avançat, al País Valencià, a les Illes i a la Catalunya del Nord l'estructura social agrària impedí de cohesionar en un moviment ampli l'esforç individual d'uns quants escriptors. La burgesia valenciana coincidia molt més encara en els seus interessos econòmics amb l'oligarquia financera i terratinent que controlava l'Estat: totes dues eren lliurecanvistes enfront de la burgesia industrial del Principat, més decantada envers el proteccionisme aranzelari. I això comportava unes pautes lingüístiques que traça molt bé Manuel Sanchis Guarner:

"Com que la industrialització del País Valencià havia estat feble, la nostra burgesia no tenia bases sòlides i era pusil·lànime, car li mancava la sensació de seguretat i robustesa indispensable per a poder bastir-se una personalitat col·lectiva individuada. Al contrari, el desajustament que solien patir els seus membres, entre un *status* econòmic més aviat modest i la seva pretensió d'imitar la supraestructura dirigent que parlava castellà, els induïa a abandonar el valencià, la llengua del poble, per tal de diferenciarse'n externament. Si la castellanització idiomàtica de l'aristocràcia de València havia esdevingut a mitjan segle XVI després de la Germania, la de la burgesia s'hi produí a mitjan segle XIX, en l'època isabelina. La Renaixença a València, igual que a Mallorca, quedà reduïda a un moviment d'élite intel·lectual."

Les publicacions periòdiques en valencià apareixeran fins i tot abans que a Catalunya, però la utilització de la llengua popular s'hi concep més aviat com a vehicle transmissor de les idees polítiques (liberalisme i republicanisme fonamentalment).

D'altra banda, els "poetes de guant", agrupats a l'entorn de Teodor Llorente, menyspreaven les creacions populars: la premsa satíricopolítica, els sainets, els romanços, raonaments i col·loquis. L'esforç de Constantí Llobart⁶, pseudònim de Carmel Navarro (1848-1893), per reunir les disperses energies renaixentistes en la societat Lo Rat Penat, fundada per ell el 1878, no reeixí a causa de l'obstrucció dels conservadors i l'abúlia del poble analfabet.

Llobart, bon amic de Jacint Verdaguer, era ben conscient de la urgència de "restaurar la llengua materna, perfeccionar-la, introduint veus noves, fent-la harmoniosa, sintètica, polida, desperta a expressar den de lo més vulgar a lo més esforçat, den de la filosofia a la història, den de la poesia a les ciències i les rondalles [...] fent-lo esturment dialèctic del geni i aptituds de la nostra raça" (1879), i també de la conveniència de fundar una acadèmia de les lletres llemosines –així anomenada "per a no donar motiu a rivalitats entre los pobles que

Els escriptors popularistes valencians

Pasqual Pérez, Josep Bernat i Baldoví, Josep Maria Bonilla, etc., manifestaven una deliberada despreocupació, si no hostilitat, pels esforços dignificadors dels renaixentistes i es burlaven del seu arcaisme i pedanteria.

⁶Coneixia les mancances del redreçament valencià i intentà suplir-les amb el seu treball de lexicògraf, bibliòfil, historiador i escriptor popular.

parlen nostra llengua"– que abastés tot el domini lingüístic. L'aprofitament del *Diccionari de la llengua catalana* (1839-1840) de Pere Labèrnia per a la reedició (1887) del *Diccionari valencià-castellà* (1851) de Josep Escrig, amb la incorporació d'alguns geosinònims orientals, com el gironisme *tardor*, llavors acabat d'adoptar pels escriptors barcelonins, no sols representa un trencament important amb la tradició lexicogràfica valenciana, de marcat caràcter regionalista, sinó que constitueix un índex ben significatiu de la seva amplitud de mires pel que fa a la unitat de la llengua.

Però les seues limitacions filològiques i, sobretot, la inviabilitat del seu missatge en un País Valencià que ja havia optat per l'apoliticisme conservador de Llorente i epígons el converteixen en una figura aïllada i testimonial d'aquest moviment de convergència idiomàtica.

A les Illes Balears, l'aïllament físic, la marcada estructura senyorial i el pes de la vida tradicional alentiren la castellanització difosa per la burgesia comercial, el funcionariat i la jerarquia eclesiàstica. Suprimint l'Estudi General Lul·lià (1829), la dinamització cultural recaigué sobre l'Institut Balear⁷ (1835-1840 i 1846-1900), iniciativa de la Societat d'Amics del País, on es formaren sota l'influx romàntic els primers lletraferits que intervingueren des del 1859 en els Jocs Florals barcelonins.

A la Catalunya del Nord, la Renaixença fou un fenomen tardà, apolític i esquifit. Encara que un sector adoptà posicions cultes, predominà el populisme dialectalitzant, protagonitzat per Albert Saisset (1842-1897). Tot plegat permeté la continuïtat literària i la resistència cultural.

A l'Alguer, el conreu literari es reduïa en les primeres dècades del segle XIX gairebé a les nades de Salvador Serra, que heretaven la lírica popular i intimista del segle passat. El 1864, l'arxiver de Càller, Ignasi Pillito, participà en els Jocs Florals de Barcelona i inicià uns contactes prosseguits per Josep Frank (1830-1900) i Joan de Giorgio Vitelli, entre d'altres, que donaren a conèixer alguns textos literaris en publicacions del Principat com *La Il·lustració Catalana* (1880-1894). Cap al 1891 es creà una Agrupació Catalanista, animada pels poetes Carme Dore, Antoni Ciuffo (Ramon Clavellet) i el mestre Joan Palomba, que passaria a dir-se La Palmavera.

⁽⁷⁾Marià Aguiló, el mestratge del qual fou aprofitat per Antoni M. Alcover i Jeroni S. Rosselló, es formà a l'Institut Balear. Uns altres deixebles de l'Institut Balear que contribuïren al conreu del català foren Miquel Costa i Llobera i Miquel dels Sants Oliver.

Miquel Costa i Llobera

Nota

El 1906 hi hagué el I Congrés Internacional de la Llengua Catalana –en el qual participaren rossellonesos–, i es creà la Societat d'Estudes Catalans.

La literatura jocfloralesca madurà socialment i estèticament sota la Restauració. El 1877, els Jocs Florals de Barcelona consagren amb els primers guardons l'obra de dos grans poetes: Jacint Verdaguer (1845-1902) i Àngel Guimerà (1845-1924). Amb ells, la cristal·lització de la Renaixença és un fet irreversible, que propicia l'evolució de les idees polítiques envers el nacionalisme i de les literàries envers els postulats modernistes.

Nota

Palomba i Ciuffo foren congressistes honoraris del I Congrés Internacional de la Llengua Catalana, organitzat a Barcelona el 1906, i hi presentaren sengles comunicacions.

La literatura de Verdaguer, el seu epistolari i els dos grans poemes èpics, *L'Atlàntida* (1877) i *Canigó* (1886), ofereix una riquesa lèxica i una diversitat de matisos i possibilitats com no es coneixien des del Segle d'Or.

L'obra de Verdaguer determinà que el públic lector i els lingüistes en particular descobrissin la necessitat de considerar totes les varietats de l'idioma, especialment les comarcals, a l'hora de codificar la llengua culta, vehicle de l'expressió literària.

Jacint Verdaguer

Guimerà, amb una llarga producció teatral, i Narcís Oller (1846-1930), creador de la narrativa naturalista, constitueixen les altres línies de la producció culta que situen la literatura catalana en igualtat amb les altres literatures europees. Les novel·les d'Oller, *La papallona* (1882), *L'escanyapobres* (1884), *La febre d'or* (1890-1892), *La bogeria* (1898) i *Pilar Prim* (1906), constitueixen un magnífic fris històric del seu temps en què s'apunta el valor cohesiu de la llengua per sobre de les tensions col·lectives.

La narrativa d'Oller trobà a més el suport de crítics com Josep Yxart (1852-1895) i Joan Sardà (1851-1898), que traçaren el programa de la literatura moderna en català. Amb ells se superaven el costumisme i el primer realisme: l'escriptura naturalista avançava envers la prosa d'art i la poesia modernista.

Com veurem tot seguit, la recuperació i extensió de la llengua literària comportava a més el bandejament progressiu de la mistificació llemosinista, és a dir, de la designació de la llengua literària recuperada amb el terme equívoc de *llemosí* o *llengua llemosina*, que des del segle XVI es feia servir en els cercles lletrats.

Si la participació d'escriptors de totes les regions de la llengua en els Jocs Florals testimoniava implícitament el reconeixement de la unitat idiomàtica, la consolidació literària obria el camí a la superació dels prejudicis onomàstics.

Narcís Oller

4.2. Els usos lingüístics populars

Resulta sovint prou difícil establir uns límits precisos entre els elements cultes i els populars. De fet, aquesta no és una dicotomia absoluta: cada època reinterpreta els materials lingüístics heretats i hi atorga uns valors i una distribució funcional, d'acord amb les seues demandes de comunicació social. Tot i aquesta dificultat, insinuarem algunes característiques sociolingüístiques de la cultura produïda i consumida pel conjunt de les classes populars.

4.2.1. El teatre

El teatre constitueix la forma d'espectacle massiu més important de la segona meitat del segle XIX, quan les modalitats d'oci i diversió es diversifiquen i acullen, a més de l'escena, tant les expressions autòctones (balls, carnestoltes, tavernes, cafès, etc.) com les foranes (tauromàquia o flamenc).

Corroborava la importància del teatre l'àmplia tipologia de gèneres, inclosos els parateatral, i també la varietat dels edificis o espais escènics que els albergaven. Pràcticament totes les ciutats grans i moltes de mitjanes posseïen teatres on representaven, en castellà i català, companyies estables o itinerants amb un repertori variat, el qual incloïa a vegades els gèneres musicals com la sarsuela i fins i tot l'òpera italiana.

En la primera meitat del segle, el gènere dominant del teatre català era el sàinet costumista i polític, amb textos d'escàs valor literari, en contrast amb els que es posaven en escena en castellà, i amb una dramaturgia simple i estereotipada. Hi destacaven autors com Josep Robrenyo (1783-1838), autor d'*El sarau de la patacada*, i Francesc Renart Arús (1783-1853), aquest últim decantat envers el melodrama i el vodevil.

Els autors de sàinet reflectiran arreu de les terres de parla catalana les contradiccions de classe que enfrontaven la llengua pròpia amb la de l'Estat. En efecte, el castellà esdevenia ara molt més que en els segles anteriors requisit indispensable per a la promoció social i l'escena se'n feia ressò per la via de la sàtira.

En les dècades centrals del segle, el teatre evolucionarà al compàs dels altres gèneres i de la trajectòria sociopolítica envers un llenguatge dramàtic més complex. L'autor decisiu serà Frederic Soler, més conegut pel pseudònim de Serafí Pitarra (1839-1895), que, secundat per altres escriptors teatrals, crearà el drama romàntic en català, síntesi d'una escriptura dramàtica culta i d'un llenguatge popular.

Tipus de teatre

N'hi havia de luxosos, com ara a Barcelona el Liceu (1847), de modestos, a més dels cafès cantants, els cafès teatre, els espais de les societats recreatives i polítiques i dels teatres particulars o de "sala i alcohava", on representaven grups d'amics o veïns.

De fet, Pitarra es convertirà en el capdavanter dels escriptors progressistes que rebutjaran el llenguatge encarcerat de la Renaixença i propugnaràn construir literatura en "el català que ara es parla".

El tercer estadi en la consolidació del teatre català modern s'associa a la figura i l'obra d'Àngel Guimerà⁸ (1845-1924). Guimerà elaborà una extensa producció dramàtica, distribuïda en diversos períodes, que fou sensible a la inspiració realista, al naturalisme francès i a l'estètica modernista. Entre el 1890 i el 1900 Guimerà estrenà les seues millors obres, entre les quals destaquen *Maria Rosa* (1894) i *Terra Baixa* (1897), que es traduïren a diverses llengües de cultura i constituïren peces del repertori teatral posterior. A València gaudiren d'una estima considerable.

També en el domini teatral el País Valencià i les Illes palesen un desfasament clar respecte de l'evolució que acabem d'esbossar. La superació del sàinet de costums, amb esquitxos de crítica social, no s'hi produirà de fet fins ben entrat el segle xx. Al País Valencià destaquen dos sàineters sense gaires pretensions artístiques: Josep Bernat i Baldoví (1809-1864), que fou també un destacat activista de la premsa en valencià, i Eduard Escalante⁹ (1834-1895).

Escalante satiritza l'actitud dels petits burgesos valencians –els "cursis" i esnobs–, que parlen castellà per tal d'assimilar-se a les classes altes.

⁽⁸⁾Es formà, com Verdàguer, en el romanticisme tardà, en un període en què la literatura renaixentista s'havia consolidat mitjançant els Jocs Florals.

⁽⁹⁾Com els altres sàinetistes valencians, satiritza en general la classe mitjana o l'estament popular i el canvi d'idioma, però, tot i rebutjar-ne els efectes, en respecta les causes.

Coentor

El desajustament entre la realitat i les aspiracions, satiritzat en les obres d'Escalante, és el que popularment s'anomena a València *coentor*.

4.2.2. La premsa

Després del teatre, la premsa constitueix en aquest període l'àmbit de comunicació social més rellevant quantitativament i qualitativament. Els canvis socials i tecnològics desfermats per l'industrialisme, l'extensió relativa de la competència lectora i la politització de la societat convergeixen en la producció i consum de publicacions periòdiques, que esdevindran tribuna quotidiana on s'expressen les contradiccions de tota mena.

La premsa, doncs, adquireix un paper central en el panorama de la cultura de masses que no abandonarà fins a la segona meitat de la centúria següent, quan cedeixi l'hegemonia de la comunicació pública als mitjans audiovisuals.

La nòmina de títols és abundosa, encara que de vegades es tracta d'una mateixa publicació que per imperatius de censura canvia de capçalera.

A més de l'interès sociològic, la premsa catalana del XIX ofereix la possibilitat d'analitzar com els diferents sectors culturals i polítics percebien el valor social del català i quina formulació normativa pretenien assignar-hi.

Ja hem avançat que la incorporació del català a la premsa es produeix una mica abans al País Valencià que a la resta de l'àrea lingüística. El 1837 apareixia a València *El Mole*, publicació satírica que subsistí en sis períodes intermitents fins al 1870 i arribà a tenir quatre mil subscriptors.

Bernat i Baldoví i Bonilla feren servir una parla barroera, sense cap pretensió artística, que rebutjava les primeres incursions "llemosines" de l'esquifida Renaixença local i advocava pel "valencià que ara es parla".

El Mole

Era dirigida pel periodista liberal Josep Maria Bonilla i hi col·laborava Josep Bernat i Baldoví, el qual creà uns anys després una publicació bessona amb el nom de *La Donsayna* (1844).

Durant la Restauració alfonsina, la premsa en "valencià" adquirí més gruix i, sense abandonar el registre satíric, disputà l'hegemonia del diari castellà conservador *Las Provincias* (1866), fundat pel patriarca de la Renaixença valenciana, Teodor Llorente. El seu adversari ideològic, el republicà federalista Constantí Llombart, fundà *El pare Mulet* (1877), que canvia de nom fins que es transformà en *La Traca* (1884), publicació que assolí un tiratge de deu mil exemplars. A més d'uns altres títols menors en l'esfera satíricoliberal, sortiren al carrer cap a la darrerria del segle publicacions dels carlins i de les organitzacions socials.

A Catalunya el 1843 apareix *Lo Vertader Català*, la primera publicació periòdica íntegrament en català i amb un contingut cultural, com serà després *Lo Gay Saber* (1868-1869), que al·ludia en el títol a la cultura jocfloralesca. De les publicacions ocasionals o sense continuïtat es passà en el darrer terç del segle a les periòdiques, que s'havien guanyat el públic. Així, la revista culturalista *La Renaixença* (1871), dirigida pel dramaturg Àngel Guimerà, publicà també un diari del mateix nom entre el 1881 i el 1905. I el federalista Valentí Almirall crea el 1879 el *Diari Català*, que amb noms successius subsistí fins al 1888.

El modernisme incrementà el nombre de revistes d'informació artística o de crítica cultural. La més important fou *L'Avenç* (1881-1884 i 1889-1893), pròxima als plantejaments federalistes d'Almirall, que es féu ressò d'una campanya lingüística en què un grup d'intel·lectuals encapçalats per Pompeu Fabra (1868-1948) posaven unes primeres bases per a la regularització ortogràfica del català que permetés de modernitzar-lo.

La premsa satírica gaudí igualment d'una àmplia demanda. Durant l'època isabelina havia sortit *Lo Pare Arcàngel* (1841) i durant la Restauració sorgiren dos setmanaris que es publicaren fins a la Segona República: *La Campana de Gràcia*

(1870-1934), d'ideologia republicanofederal, que assolí cap al 1888 els vint-i-dos mil exemplars de tiratge, i *L'Esquella de la Torratxa* (1872, 1874, 1879-1938), de contingut més literari.

La premsa de les Illes palesa igualment la dicotomia entre unes publicacions erudites minoritàries, que com *La Palma* (1840) o la *Revista Balear* (1871) propugnaven una recuperació arqueològica de la cultura catalana insular sense una vertadera voluntat de transformació. Del costat de les publicacions adreçades a un públic més ampli es poden ressenyar, a més de les generades al si de l'obrerisme, *La Ignorancia* (1879) i *La Roqueta* (1887).

4.2.3. La novel·la popular i la literatura de fulletó

La popularització del romanticisme es produí a l'Europa occidental, inclosos els territoris de llengua catalana, amb els tiratges econòmics que els editors més dinàmics adreçaven a la mesocràcia lectora durant la primera meitat del segle XIX.

Un nombre important de menestrals i d'obriers alfabetitzats, entre els quals augmentà el percentatge de dones, accedia ara a la lectura de narracions de fulletó. Reputats escriptors com Balzac, Hugo o Dumas contribuïren a la popularitat d'aquestes obres.

Els fulletons es presentaven en plec impresos d'escassa qualitat que es difonien solts o com a suplement d'altres publicacions, en lliuraments periòdics que permetien d'allargar la història d'acord amb la resposta del públic. Molt sovint es venien per subscripció.

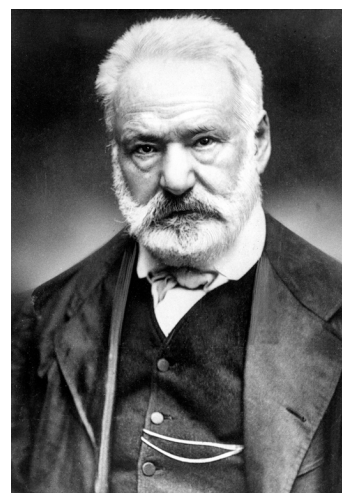
Els fulletons solien tenir arguments intricats, amb una base històrica i episodis poc versemblants en què podien desfilars multitud de personatges. Les accions secundàries permetien d'allargar les peripècies del protagonista principal, habitualment una heroïna desvalguda. Ideològicament el fulletó contenia vagues elements del socialisme utòpic superposats a la càrrega lacrimògena i als esquemes del moralisme cristià. Tanmateix, les monarquies i l'Església perseguiren aquesta literatura menor, que als seus ulls es veia sospitosa d'estimular la subversió amb idees dissolvents.

L'obra més llegida del segle XIX

Un dels primers fulletons fou *Les mystères de Paris* (1841-1843) del francès Eugène Sue (1804-1857), prototip del gènere que traduï aviat al castellà el vinarossenc Venceslau Ayguals d'Izco (1801-1873). En les dècades següents proliferaren les obres de fulletó que copiaven i de vegades fins i tot parodiaven el model de Sue. El mateix Ayguals d'Izco, un actiu liberal progressista, editor de la Biblioteca Universal, que publicava obres a preus populars, donà a conèixer altres narracions d'Hugo i Sue, com ara *El judío errante*, i assolí un èxit literari enorme amb la novel·la pròpia *María, la hija de un jornalero* (1845-1846), de la qual es feren diverses edicions i fou a Espanya l'obra més llegida de tot el segle XIX. Ayguals escrigué i edità molts altres fulletons i fou traduït al francès i prologat per Sue.

Alexandre Dumas

Victor Hugo

L'èxit dels fulletons

Alguns títols arribaren als dotze mil subscriptors, però com que en aquesta època la lectura en veu alta per a un auditor familiar encara era habitual, el nombre de receptors podia passar el triple i acostar-se als quaranta mil.

Entre els diversos autors de fulletó castellà foren catalanòfons Ferran Patxot, Manuel Angelon, Enric Pérez i Escrich i el valencià Vicent Boix. Avançat el segle, encara es llegien als països catalans fulletons d'autors tan cèlebres com Julio Nombela, Manuel Fernández y González o el jesuïta Luis Coloma, autor de *Pequeñeces* (1889).

Honoré de Balzac

El fulletó en català apareix iniciada la Restauració alfonsina des d'instàncies editorials com la Biblioteca Catalana Il·lustrada o publicacions com *Lo Gay Saber* i *La Renaixença* (1871-1905). Les obres oscil·len entre les adaptacions costumistes del teatre de Pitarra i les narracions històriques, que prossegueixen el camí iniciat el 1862 per Antoni de Bofarull amb *L'orfeneta de Menargues* o *Catalunya desenganyada*, relat vindicatiu sobre la sort del comte d'Urgell. Aquesta és la primera novel·la moderna en català d'ençà del *Tirant lo Blanc*.

En aquesta línia historicista empeltada de la sensibilitat del fulletó es publicaren *Vigatans i botiguers*, de Maria de Bell-lloch, *Cor i sang*, d'Antoni Careta i Vidal o *Lo coronel d'Anjou*, de Francesc Pelagi Briz, que evoca la causa austriacista en la guerra de Successió. El fulletó català evolucionà envers posicions lingüístiques i literàries amb narradors que anaren més enllà del costumisme planer: Carles Bosch de la Trinxeria (1831-1897), autor de *L'hereu Noradell*, o el vigatà Martí Genís i Aguilar (1874-1932), a qui es deu la novel·la *Julita* (1874).

Caldria completar aquest recorregut pels usos lingüístics populars fent esment de la literatura de canya i cordill, terme que designa un conjunt heterogeni de textos paraliteraris populars (epigrames; notícies d'actualitat; poesia festiva, satírica i ocasional; col·loquis; miracles i goigs, etc.) que es difonien en parades als mercats, i d'aquí ve el nom.

Es tracta de textos que solien servir per a la difusió coral, mitjançant la lectura en grup, d'adoctrinament polític, moral o religiós; de notícies actuals o simplement de diversió per a les classes baixes. És una paraliteratura molt conservadora quant a recursos formals i continguts, que, tot i consagrar la situació diglòssica del català, reflecteix la vivacitat de la parla popular, amb riquesa de col·loquialismes, fraseologia i expressions idiomàtiques i alhora amb castellanismes de tota mena.

5. La consciència lingüística

Al principi del segle XIX, persistia arreu del domini lingüístic, entre els erudits, la denominació de *llemosí* per a designar el conjunt de la llengua catalana, unes vegades amb referència al passat medieval, d'altres amb una accepció diacrònica.

El fet és que el terme *llemosí* esdevenia cada vegada més sinònim de llengua arcaïtzant i culta, enfront de *català*, *valencià* o *mallorquí*, designacions de la llengua coetània.

El recurs a *llemosí* en l'oda *La pàtria* (1833), d'Aribau, és, de fet, sinònim del sintagma *llengua dels avis*, de la *Cançó* (1841), del valencià Tomàs de Villarroja, l'altre poeta emblemàtic de la primera Renaixença. Però, entre els homes de la Renaixença, servia, sobretot, per a subratllar la unitat idiomàtica. No és altre el sentit del sintagma *pàtria llemosina* en boca del català Víctor Balaguer, als Jocs Florals de València (1859), o de Teodor Llorente, el 1868.

Tanmateix, des de mitjan segle XIX, la denominació anà desapareixent primer a Catalunya i, després, a les Balears. En la liquidació del terme fou decisiva l'opinió d'Antoni de Bofarull a l'article "La llengua catalana", publicat el 1854 al *Diario de Barcelona*, i, sobretot, la que expressà Manuel Milà i Fontanals a l'"Advertencia" que precedeix la seva *Ressenya històrica i crítica dels antics poetes catalans* (1865).

Milà i Fontanals (1818-1884) no sols denuncià la impropietat de la denominació *llengua llemosina*, sinó que descriví també l'àmbit geogràfic del català i en fixà per primera vegada la divisió en dos grans blocs dialectals.

En aquesta tasca, Milà es veié reforçat per l'actitud del mallorquí Marià Aguiló, que difongué la denominació unitària entre els escriptors illencs i familiaritzà els escriptors cultistes valencians amb el codi literari comú. Un altre mallorquí, Tomàs Forteza, recomanava, el 1886, a les seues *Observaciones sobre la llengua materna*: "Sigamos llamándola catalana; cualquiera otra denominación envolvería ingratitud e injusticia."

Lectura complementària

August Rafanell (1991). *Un nom per a la llengua. El concepte de llemosí en la història del català*. Vic: Eumo.

Lectura complementària

Manuel Jorba (1984). *Manuel Milà i Fontanals en la seva època. Trajectòria ideològica i professional*. Barcelona: Curial.

No contribuí gaire a consolidar la denominació unitària de la llengua el confusionisme que imperava entre els primers romanistes estrangers sobre la identitat lingüística del català.

En efecte, tot i que Friedrich Diez, el fundador de la filologia romànica, ja advertí en la segona edició (1856) de la seva *Grammatik der romanischen Sprachen* que el català tenia una personalitat pròpia, mai no hi reservà un tractament individualitzat en les seues publicacions.

Uns quants anys més tard, Alfred Morel-Fatio el considerà separatament en el *Grundriss der romanischen Philologie* (1888), de Gröber, però el presentà com una llengua derivada de Provença. Una posició idèntica expressà Wilhelm Meyer-Lübke a la seva *Grammatik der romanischen Sprachen* (1890-1905), i per això no l'hi tractà a part.

Al País Valencià, una llarga tradició de particularisme onomàstic dificultava l'acceptació de la denominació d'origen per a la seva llengua. La dificultat esdevingué oposició frontal entre els sectors dominants de la Renaixença valenciana, quan aquests advertiren el caràcter políticament reivindicatiu que començaven a atribuir a la Renaixença els seus homòlegs principatins.

D'oposar-se "a baratar lo cognom de llemosí per lo de català" a remarcar "les diferències entre les llengües i literatures de València i Catalunya", tal com féu, el 1881, Rafael Ferrer i Bigné, només hi havia un pas. Alguns el seguiren.

En canvi, Teodor Llorente i Olivares (1836-1911), el màxim representant del sector conservador de la Renaixença valenciana, eludí la qüestió, però mai no deixà d'afirmar la unitat de la llengua. Així, a l'article "El movimiento literario en Valencia en 1888", proclamà obertament que:

"en Cataluña, Valencia y Mallorca no ha de haber más que una lengua literaria, a cuya unidad no afecten las variantes de sus vulgares dialectos".

De fet, aquesta convicció, més o menys explícita, era compartida per la major part dels lletraferits valencians, fins i tot per anticatalanistes furibunds com Vicente Blasco Ibáñez. Atesa la situació, Constantí Llobart, el representant més conspicu del minoritari sector progressista de la Renaixença valenciana i també partidari de la unitat idiomàtica, preferí expressions com "llenguatge llemosinovalencià" (1872) o "nostra parla" (1879) per a evitar susceptibilitats.

Però això no li impedia d'incloure, en la seva reedició del 1887, el pròleg de Vicent Boix al *Diccionario valenciano-castellano*, de Josep Escrig, on aquell declarava:

"Nuestra lengua, aunque catalana, no es substancialmente diferente [de la de Cataluña] más que en el dialecto, pronunciación, conjunto de voces y vocablos árabes vulgares y romanos."

I és ben probable que també hagués partit d'ell la iniciativa d'organitzar un congrés filològic a València el 1888, amb els temes següents:

"Primer. Unificació de la llengua que avuy es parla en Catalunya, València y Balears, sa conveniència, oportunitat y bases fonamentals.

Segon. Calificació y nom de dita llengua.

Tercer. Aptitud de la mateixa pera'l cultiu de tots los géneros literaris, exámen dels que han obtingut menos cultiu y medis pera fomentarlos.

Quart. Designació d'autors clàssics.

Quint. Concessiones que caldria impetrar del poder públich en favor del llemosí, en relació el llenguatge oficial y á la ensenyanza."

El congrés, però, no s'organitzà. De tota manera, Teodor Llorente no tingué inconvenient a representar València en el I Congrés Internacional de la Llengua Catalana. El bloqueig de la qüestió onomàstica era bàsicament ideològic, i responia a uns interessos de classe ben definits.

6. L'evolució interna del català i els models de llengua escrita

Mancat de referents institucionals i socials i fragmentat administrativament, el català de l'època accentua el procés de dialectalització i consolida els trets que havien aparegut anteriorment. D'una altra banda, s'intensifica el contrast entre el conservadorisme dels parlars rurals, en morfologia i lèxic sobretot, amb les preferències dels parlars urbans, més innovadors i exposats a l'influx lingüístic forà.

Aquesta dicotomia s'observa perfectament comparant la llengua d'un Jacint Verdaguer o d'un Àngel Guimerà amb la descripció del parlar de Barcelona que presenta Pompeu Fabra al seu *Ensayo de gramática de catalán moderno* (1891). Així, mentre aquells usen amb freqüència l'article *lo*, les formes reduïdes dels pronoms àtons (*mon, ton, son*, etc.) i dels demostratius (*est, esta*, etc.), l'alternança de les variants *est/eix* o *aquest/aqueix*, etc., dels mateixos demostratius, les formes no consonantitzades dels possessius (*meua, teua*, etc.), l'alternança dels pronoms febles *vos/us* abans del verb, les desinències en *-a* i *-e* del subjuntiu (*vinga, respongues, tinguessen*, etc.), per exemple, Fabra recomana les variants que tendeixen a imposar-se en la parla urbana de Barcelona, és a dir, *el, el meu, aquest, meva, us, vingui*, etc., respectivament. Hi ha, en canvi fenòmens sintàctics, com la substantivació de l'infinitiu (*el dir*), l'ús de la preposició *a* davant complement directe, la moció de gènere davant adjectius com *bullent, dolent*, etc., que trobem indistintament en aquells autors i en la descripció de Fabra.

Al País Valencià es consoliden trets fonètics, com la caiguda de la *-d-* intervocàlica en les terminacions *-ada* i *-ador* o trets morfològics com la generalització de les velaritzacions verbals del tipus *dorc/dorga*. També a Mallorca apareixen en els textos escrits formes verbals analògiques com *sèntiga, bàtiga*, etc., alienes a la tradició literària, però d'arrels medievals.

D'altra banda, la pressió coercitiva de l'Estat per mitjà de l'Administració pública, els efectes de l'escolarització obligatòria, l'eclosió de la premsa i el procés d'incipient urbanització afavoriren la difusió de les llengües estatals i, amb aquestes, la incorporació d'interferències lingüístiques de tota mena, especialment en el camp sintàctic i lèxic.

Les més cridaneres són aquestes últimes, si bé cal insistir que són més nombroses en la llengua escrita que en l'oral. Castellanismes com *quartos* 'diners', *gènere*, *andén*, *fato* 'olfacte', *sofoco*, *osadia*, *apuro*, *apego* o *bolso* abunden en els

Lectura complementària

Si voleu ampliar informació sobre aquesta qüestió, consulteu la referència següent: **Josep Martines** (2000). *El valencià del segle XIX*. Alacant/Barcelona: IIFV/PAM.

textos de l'època, i encara caldria afegir-hi els nombrosos francesismes, com *escalopa*, *reportatge*, *vodevil* o *xacal*, i italianismes, com *confetti*, *mortadel·la*, *pendant* o *mistela*, que s'adopten, bàsicament, per mitjà del castellà. No cal dir que el català del Rosselló presenta un nombre molt superior de francesismes, com *amuser* 'divertir', *sens* 'sentit', *sentir* 'fer olor', *domatge* 'llàstima', *atge* 'edat', *presque* 'quasi' o *d'abord* 'primerament'.

Gràcies sobretot al desenvolupament de la narrativa, adquireixen carta de naturalesa literària un bon grapat de mots més o menys específics dels parlars situats al nord de Barcelona, d'escassa o nul·la tradició clàssica i desconeguts fins aleshores a la gran part del domini lingüístic, com *ullal*, *aixoplugar*, *estri*, *assabentar*, *penya-segat*, *cofoi*, *eixebrat*, *eixerit*, *estripar*, *rauxa*, *userda* i *xai*, als quals corresponen en valencià *clau*, *soplujar*, *atifell*, *fer saber*, *cingle*, *desvanit*, *destarifat*, *espavilat*, *desbudellar*, *ramalada*, *alfàs* i *corder*, respectivament.

En canvi, el català central perd un nombre no negligible de mots de tradició medieval, que conserven bé altres dialectes, com són *torcar*, *amollar*, *eixir*, *bla*, *banyar*, *llevar*, *després-demà*, *cercar*, *arena*, *somera* o *capell*.

L'analfabetisme generalitzat en català provocà l'aparició de les més diverses modalitats gràfiques i gramaticals entre els catalanoparlants que optaven per fer servir la seva llengua.

A partir del 1860, l'aparició d'un teatre culte, d'una narrativa puixant i, sobretot, d'una premsa en català, acceleraren la discussió pública sobre els problemes que comportava la fixació ortogrficogramatical i la definició d'una llengua literària, vàlida per als usos cultes.

Al darrer terç del segle XIX, l'interès per la fixació ortogràfica del català anava en augment per la necessitat d'estendre'n l'ús en molts àmbits de la vida social, tot i l'hegemonia de les actituds diglòssiques i la persecució política. Les publicacions periòdiques es feien ressò de la necessitat de reglamentar l'ortografia.

Les diverses posicions sobre aquests problemes es poden reduir a dos grans grups:

a) Els partidaris d'un "català acadèmic", pouat de la tradició literària, que s'escindien entre els qui reivindicaven la llengua dels segles XVI-XVIII (com els principatins Antoni de Bofarull i Josep Balari i Jovany) i els qui es decantaven per les solucions de la llengua del segle XV (com Milà).

Lectura complementària

Per a més informació, consulteu la referència següent: **Joan Solà** (1977). *Del català incorrecte al català correcte. Història dels criteris de correcció lingüística*. Barcelona: Edicions 62.

Aquests últims concedien als parlars locals, especialment als rurals, més genuïns, un paper predominant en la configuració del llenguatge literari i prenen l'obra del folguerolenc Jacint Verdaguer com a paradigma dels seus postulats.

No cal dir que, entre els seus partidaris, hi havia els poetes jocfloralescos, que solien presentar els seus versos indistintament a qualsevol de les diferents ciutats del domini lingüístic on es convocaven aquestes festes literàries.

b) Els partidaris del "català que ara es parla" (com els autors de teatre Serafi Pitarrà, Conrad Roure i Eduard Vidal i Valenciano), o del "valencià que ara es parla" (com Josep Bernat i Baldoví i Josep Nebot), o del "mallorquí que ara es parla" (com Pere d'Alcàntara Penya i Manuela de los Herreros), o del "rossellonès que ara es parla" (com Pere Puiggarí i Albert Saisset), per als qui no calia establir una llengua literària comuna, ja que resultaria arcaïtzant, artificiosa i allunyada de la realitat del poble pla, sinó parlar-li amb els seus mateixos termes, acceptant fins i tot les interferències lingüístiques i les solucions gràfiques del castellà.

La defensa del "català que ara es parla"

No sempre obeeia a posicions diglòssiques. Els tres dramaturgs principatins esmentats estaven persuadits que el català popular era el més apte per a l'elaboració estètica. Per contra, alguns gramàtics i escriptors d'arreu del domini lingüístic, com el principatí Pere Mata, el valencià Josep Bernat i Baldoví o el rossellonès Albert Saisset, desconfiaven de les possibilitats del català per a l'alta creació i propugnaven una literatura subsidiària escrita sobre el model de la parla.

Un exemple d'aquesta actitud diglòssica ens l'ofereix l'esmentat escriptor valencià, quan, el 1844, afirmava en la publicació populista *La Donsayna*:

"Nosotros escribim en valensíá tal com se parla en lo dia; de modo que á conte de escriure mitjana, posem michana, que es com millor s'enten, á conte de escriure lleig y vaig, posem llech y vach [...]. Ara ya ho saben ben claret; después no vinga en cuentos algun docte de cuina."

Josep Bernat (1844). *La Donsayna*.

En realitat, la pugna entre cultistes i vulgaristes amagava sovint, especialment a València, l'enfrontament ideològic entre la burgesia conservadora i els grups més progressistes. Hi hagué també intents de síntesi (Manuel Milà i Fontanals, Antoni Rubió i Lluch), que, inclinant-se per la llengua culta literària, reconeixien la validesa de la llengua parlada o vulgar per al teatre, la novel·la o la poesia popular.

En tot cas, les posicions resultaven irreconciliables i ningú no reconeixia una autoritat lingüística indiscutible que establís l'arbitratge gramatical i marqués les pautes de la fixació lingüística.

Lectura complementària

J. Solà (1980). "El català que ara es parla". *L'Avenç* (núm. 27, pàg. 65-86).

Cap de les institucions amb un cert ascendent sobre la minoria lletrada (el Consistori dels Jocs Florals, la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i l'Acadèmia de Llengua Catalana, fundada el 1888) aconseguí imposar les formulacions ortogràfiques respectives.

Cap a la fi de segle, es constituí, entorn de la revista modernista *L'Avenç*, un nucli d'intel·lectuals interessats a elaborar una normativa eficaç davant la desorientació gràfica i gramatical imperant. Entre ells hi havia Pompeu Fabra (1868-1948), artífex principal de la codificació que es produirà al segle següent. Com veurem més endavant, Fabra participà activament, el 1906, en l'esmentat I Congrés Internacional de la Llengua Catalana, promogut i presidit pel mallorquí mossèn Antoni Maria Alcover (1862-1932). El Congrés no sols tingué una transcendència considerable en la reivindicació sociopolítica de l'idioma, sinó també en la discussió dels problemes de la seva normativització ortogràfica, gramatical i lèxica.

Però la superació de la dicotomia entre el "català acadèmic" i el "català que ara es parla" no es produirà sinó amb la constitució de l'Institut d'Estudis Catalans (1907) i la promulgació, el 1913, de les seues *Normes ortogràfiques*, avalades per les institucions públiques i la societat civil del Principat i acceptades posteriorment per gairebé tots els gramàtics i escriptors de la resta del domini lingüístic català.

7. Els estudis sobre la llengua

L'interès per l'estudi de la llengua se centra, en aquesta època, en l'elaboració de repertoris lexicogràfics i, a gran distància, en la confecció de tractats gramaticals.

La gran part dels diccionaris i vocabularis, predominantment bilingües, s'adrecen a l'ensenyament del castellà i parteixen d'aquesta llengua. Només se'n confegeixen al Principat, al País Valencià i a les Illes Balears. Encara que molts d'aquests repertoris se solien inflar amb tota mena de barbarismes i mots suspectes, el caràcter regional que tenien els confereix un notable interès dialectològic. Són obres sovint localistes, d'escàs rigor científic i amb una concepció diglòssica del català.

Només algunes obres tingueren excepcionalment una influència decisiva en el procés de fixació lexicogramatical que s'engegà al principi del segle XX. I, com en el segle XVIII, aquests esforços es fan majoritàriament fora de les aules universitàries i sense el propòsit de transcendir l'àmbit geogràfic regional on es gestaven.

Entre els repertoris lexicogràfics confeigits al Principat sobresurten el *Diccionari de la llengua catalana ab la correspondència castellana i llatina* (1839-1864), de Pere Labèrnia (1802-1860), obra de consulta bàsica per als escriptors de la Renaixença, elaborada amb criteris científics gràcies a la formació de l'autor, i un no menys interessant *Diccionari català-castellà-llatí-francès-italià* (1839), aparegut anònimament, però redactat per un grup d'estudiosos entre els quals destaca Joan Cortada (1805-1868). El 1901 aparegué el *Diccionari de barbrismes*, d'Antoni Careta i Vidal.

Tot i que no foren publicats en aquesta època, cal incloure-hi l'esforç lexicogràfic de tres erudits que aplegaren materials de la llengua dels segles forals: el rossellonès Julià Bernat Alart (1824-1880), el mallorquí Marià Aguiló (1825-1897), ja esmentat, que residí a Barcelona des del 1861, i el barceloní Josep Balari i Jovany (1844-1904).

Fabra publicarà els materials d'Aguiló amb el títol *Diccionario Aguiló* (1915-1934) i els aprofitarà més o menys sistemàticament en la confecció del seu *Diccionari de la llengua catalana* (1932).

Lectura complementària

Albert Rico; Joan Solà (1995). *Gramàtica i lexicografia catalanes: síntesi històrica*. València: Universitat de València.

La lexicografia valenciana d'aquest període aporta tres obres importants: l'*Ensayo de un diccionario valenciano-castellano* (1839), de Lluís Lamarca (1793-1850), el *Diccionario valenciano-castellano* (1851), de Josep 1887, i el *Novísimo diccionario general valenciano-castellano* (1891), de Joaquim Martí Gadea (1837-1920), que es beneficia dels anteriors. A les Illes Balears destaca el *Diccionario mallorquín-castellano-latín* (1841-1878), de Joan Josep Amengual (1793-1876).

L'esmentat *Diccionari* de Careta encara dóna, al costat dels noms castellanitzats d'algunes de les lletres de l'alfabet català, els tradicionals (*ef, el, em, en, es, ve, xeix, idzeta*). De fet, segons ha demostrat Albert Rossich, les vacil·lacions entre l'un i l'altre sistema es donen al llarg de bona part del segle XIX com a conseqüència de l'escolarització obligatòria en castellà. Serà Fabra, amb el seu *Diccionari ortogràfic* (1917), qui posarà fi a aquest estat d'inseguretat, optant per unes grafies alienes a la tradició multiseccular de tot el domini lingüístic.

Les poques gramàtiques de l'època s'inspiren en les castellanques o, en el cas del Rosselló, en les franceses; manquen també de rigor científic, a penes toquen la sintaxi i vacil·len quant al tipus de llengua que pretenen codificar.

Ja hem dit que els gramàtics partidaris del "català acadèmic", com Antoni de Bofarull (1821-1892) i Manuel Milà (1818-1884), parteixen de la llengua dels segles XV-XVIII i que tenen el seu precedent en la *Gramática* de Ballot, mentre que els partidaris del "català que ara es parla", com Joan Josep Amengual, Albert Saisset o Josep Nebot, es basen en la llengua coetània. En conseqüència, aquelles gramàtiques tenen un caràcter diatòpicament més unitari, ja que reflecteixen un estadi en què la llengua escrita era més o menys uniforme, però difícilment podien ser útils per a satisfer les necessitats comunicatives de gran part dels usuaris. En canvi, les gramàtiques basades en el "català que ara es parla" satisfien més bé aquestes necessitats, però consagraven la fragmentació dialectal de la llengua.

La "campanya lingüística" (1890-1892) de la revista *L'Avenç*, promoguda sobretot per Pompeu Fabra i Joaquim Casas-Carbó, tenia per objectiu superar aquesta dicotomia, característica dels treballs gramaticals del segle XIX. Com ja tindrem ocasió d'examinar, la solució que proposaren era partir del parlar de Barcelona, però depurant-lo de les interferències lingüístiques produïdes per la llarga etapa de "decadència" de l'idioma.

Entre les aportacions gramaticals d'aquesta època, destaquen les que tot seguit s'esmenten.

Lectura complementària

Albert Rossich (2000). "El nom de les lletres". *Caplletra* (núm. 27, pàg. 47-54). València.

La més coneguda potser fou la *Gramática de la lengua catalana*¹⁰ (1867), d'Antoni de Bofarull i Adolf Blanch. Els *Estudios de lengua catalana* (1875), de Manuel Milà i Fontanals, descriuen el parlar de Barcelona i inspiraran els primers treballs gramaticals de Fabra. Una de les gramàtiques més solvents fou la *Gramática de la lengua catalana* (1915), del mallorquí Tomàs Forteza (1838-1898), alhora descriptiva i històrica, concebuda amb un sentit unitari de la llengua, que contrasta amb els criteris de la *Gramática de la lengua mallorquina* (1835), d'Amengual. El valencià Josep Nebot (1835-1914) optà en els seus *Apuntes para una gramática valenciana popular* (1894) per descriure el valencià central després de considerar que caldria escriure'n una altra de "hieràtica", és a dir, corresponent a la llengua culta.

⁽¹⁰⁾Aquesta gramàtica tingué un gran ascendent sobre els escriptors cultes de la Renaixença i consagrà solucions com l'article *lo*, els plurals en *-as* o les formes verbals en *-as* i *-an*.

Resum

En aquest període de la història de la llengua catalana podem reconèixer els punts següents:

- 1) El procés de construcció de l'estat burgès, que, iniciat en l'època isabelina i aprofundit durant la Restauració, coincideix amb l'industrialisme, el progrés material i l'establiment de les principals estructures politicojurídiques, i que implica l'increment de la repressió sobre la llengua catalana.
- 2) La persecució política del català, més reeixida en aquesta etapa que no en el segle XVIII, i que coincideix amb la difusió d'una ideologia uniformitzadora d'estat.
- 3) La continuïtat dels usos orals i l'extensió de l'ús escrit, malgrat les pressions exògenes i les defeccions endògenes de gran part de les classes benestants.
- 4) L'aparició a Catalunya del catalanisme autonomista, que es fonamenta en la identitat lingüística catalana, i representa la resposta de la burgesia principatina a la uniformització política i ideològica de l'estat de la Restauració.
- 5) L'estancament, per contrast amb l'evolució del Principat de Catalunya, de les altres regions del domini lingüístic català, on no es donaren les condicions perquè es produís una evolució política similar, inspirada en els valors simbòlics de la llengua.
- 6) La complexitat cultural del període, que es nodreix de diferents corrents artístic-literaris i ideològics, forans o autòctons, reinterpretats d'acord amb les peculiaritats de cada territori; una complexitat que arrenca de la sensibilitat romàntica i desemboca en l'estètica modernista, preludi dels antagonismes del segle XX.
- 7) La construcció d'uns referents simbòlics compartits, associats a la llengua catalana, que beuen de diferents fonts artístiques o ideològiques, i serviran per a elaborar el discurs polític del catalanisme autonomista.
- 8) Les correlacions entre classe social i usos lingüístics, que tot i no ser mecàniques a causa de la mobilitat social i els fenòmens migratoris, confirmen el caràcter subaltern del català, dins un esquema de diglòssia substitutiva, que només certs sectors de la burgesia de Catalunya miraran de corregir.

9) El caràcter contradictori que presenta la Renaixença, en tant que fenomen inicialment reduït a la recuperació parcial del català, la qual es produeix gairebé simultàniament a Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears, sense la intenció, però, d'alterar l'estatus diglòssic de la llengua pròpia.

10) L'evolució del panorama literari, que només a Catalunya superà les limitacions de la innòcua literatura jocfloral i s'aproximà al dinamisme i significació sociolingüística d'una autèntica literatura nacional.

11) La pugna entre els dos principals models de llengua literària, la que partia d'una tradició reconstruïda i parcialment artificial (català culte o academicista) i la que buscava aproximar-se als usos parlats ("el català que ara es parla").

12) La superació de les idees confusionàries sobre el nom, extensió i orígens de la llengua (la mistificació llemosinista) i els inicis del coneixement científic d'aquesta.

13) L'estat caòtic en què estava la representació escrita de la llengua, per la coexistència d'ortografies diferents i contradictòries, que dificultaven el reconeixement de la unitat lingüística, ja que sancionava les peculiaritats dialectals o adoptava amb pocs matisos l'ortografia castellana.

14) La irregular conservació del català parlat i escrit, que, privat com estava de mecanismes de poder i d'alfabetització obligatòria, conservava una gran genuïtat en lèxic i fraseologia, i alhora es degradava per les interferències lingüístiques de tota mena amb el castellà, el francès i l'italià.

Activitats

1. Llegiu el llibre de Xavier Fàbregas *Les formes de diversió en la societat catalana romàntica* i feu el següent: **a)** resumiu-ne el contingut en línies generals; **b)** observeu les modalitats d'espectacle vigents en aquest període i les que hi ha en l'actualitat; **c)** compareu les actituds lingüístiques imperants entre el poble pla amb les que es donen avui.

2. Feu una llista dels elements simbòlics i les mentalitats dominants que ens envolten en la vida quotidiana –banderes, celebracions col·lectives, com ara diades, aniversaris, commemoracions; emblemes, creences i mites populars en qualsevol manifestació, com ara esport, espectacles, política, cultura, negocis–, i valors col·lectius quant a identificació amb el país, tradició històrica, cultura material, gastronomia, respecte a l'entorn, integració dels forans, etc., i **a)** destrieu els que tinguin un component lingüístic dels que no tinguin dimensió verbal, i **b)** mireu d'esbrinar l'origen històric o la procedència cultural d'aquesta manifestació simbòlica (per exemple, els grups d'havaneres, ben populars al llarg de la costa catalana) i determineu quins apareixen o es difonen en el període estudiat.

Exercicis d'autoavaluació

1. Relacioneu el procés de creació de l'estat modern a Espanya i els canvis sociolingüístics que s'hi produïren.

2. Descriviu de manera sintètica l'estat sociolingüístic del català en aquest període.

3. Digueu en què consistia la diglòssia substitutiva que s'observa en aquesta etapa.

4. Raoneu per què la persecució contra el català fou més efectiva en la segona meitat del segle XIX que no en el XVIII, sota el marc jurídic de la Nova Planta.

5. Preciseu en quin sentit actuà la castellanització idiomàtica en la segona meitat del segle XIX.

6. Valoreu la importància de la literatura jocfloralasca.

7. Destaqueu les coincidències i les peculiaritats evolutives de cadascuna de les grans regions del domini lingüístic català entre el 1833 i el 1906.

8. Relacioneu l'aparició de la Renaixença i la gènesi de la reivindicació catalanista sustentada en la continuïtat de la llengua pròpia.

9. Expliqueu què era el llemosí per als escriptors de la Renaixença.

Solucionari

Exercicis d'autoavaluació

1. Durant el regnat d'Isabel II (1833-1868), el primer monarca que féu servir sistemàticament el títol "reina d'Espanya", i després durant el Sexenni revolucionari (1868-1874) i durant la Restauració (1874-1906) s'instauraren els fonaments de l'estat modern. Enmig de la turbulència política i les resistències de tota mena als canvis polítics, culturals o econòmics, es desenvolupen uns processos generals que emmarcaren l'evolució sociolingüística. En primer lloc s'hi configura la unificació de mercat, amb la incipient industrialització, la millora relativa de les comunicacions i l'adopció de mesures com la unitat monetària i mètrica. L'homogeneïtzació de l'espai econòmic s'acompanyava de la unitat de jurisdicció i estructura política, i també de la divisió del territori. La uniformització lingüística era la premissa inexcusable per al triomf d'aquests processos paral·lels.

2. Al llarg d'aquest període, el català continua vivint una situació de llengua minoritzada al si dels estats espanyol, francès i italià, on es multipliquen els esforços per reduir-ne els àmbits d'ús. Tanmateix, el tímid ressorgiment literari que s'experimenta amb l'inici de Renaixença permeté de recuperar a poc a poc la dignitat formal que s'havia esvaït en el llarg parèntesi de l'anomenada *Decadència*. Assistim a l'augment quantitatiu i qualitatiu de la producció literària i a la conquesta de gèneres i mitjans d'expressió que, com la novel·la, el teatre culte o la premsa, es vedaven abans al català. Així i tot, la imposició del castellà fomenta la consideració plebea i subsidiària de l'idioma, el sentiment unitari del qual es dilueix amb la provincialització de la comunitat nacional. Des d'un punt de vista sociolingüístic, la segona meitat del segle XIX, amb les profundes transformacions socioeconòmiques i culturals, representa el moment ideològicament més favorable a la castellanització i, alhora, el moment en què esclata el conflicte lingüístic del qual arrenca la dinàmica contemporània.

3. La distribució diglòssica de funcions comunicatives aprofundia el dualisme idiomàtic heretat de la Il·lustració. L'espanyol era, quasi sense discussió teòrica i amb ben poca oposició pràctica, la llengua pública dels negocis, de la cultura i del poder. El català conservava els valors emotius de la privacitat: identificava encara els seus parlants i servia per a la comunicació familiar i col·loquial. Tot i això, cap a la darrera del segle, una minoria instruïda maldarà per estendre'l a les funcions d'alta cultura, a més de generalitzar-ne l'ús per a la pràctica literària, i es plantejarà la necessitat d'elevat-lo al rang de llengua nacional, dotada d'una normativa clara i distinta i estandarditzada per als usos públics.

4. La coacció contra el català esdevé, doncs, molt més efectiva a partir de mitjan segle XIX, moment en què, paradoxalment, arreu del domini lingüístic es multipliquen els testimonis de perseverança en l'ús oral i escrit, juntament amb les resistències nostàlgiques a la castellanització, associada al maquinisme o al pes creixent de l'Estat. Un mercat i un territori cohesionats requerien dotar-se de noves referències simbòliques compartides, amb la ideologia de la pàtria gran, difosa per mitjà de l'escola, l'administració i les formes de comunicació massiva (premsa, literatura popular i teatre).

5. La castellanització de la segona meitat del XIX es produeix en sentit vertical, afecta tots els grups socials, i és indiscriminada, es registra en tota l'àrea lingüística, amb una incidència més gran a les ciutats i al territori valencià, i en totes les esferes de la vida social, especialment en aquelles mediatitzades per l'escriptura. Per contra, la comunicació oral es vehicularà en català, sobretot en els usos poc formals de la privacitat, en l'àmbit familiar i col·loquial, i en les pràctiques de la cultura popular.

6. La literatura jocfloralisca manifesta la distribució desigual de l'espai lingüístic i la seva evolució. La recuperació del català es verificarà inicialment només en els gèneres poètics i en l'escriptura dramàtica i amb el temps s'obrirà a la narració i la literatura d'idees. Així i tot, la literatura, malgrat el creixement de l'alfabetització, era una pràctica minoritària, per bé que alguns escriptors en català, com ara Àngel Guimerà o Jacint Verdaguer, assolissin en el darrer quart del segle XIX una celebritat enorme. La reconciliació del gran públic amb una literatura d'abast social en la seva llengua es produirà cap a la fi de segle, amb autors com Verdaguer, Guimerà, Oller o Maragall, durant la Restauració alfonsina.

7. En la segona meitat del segle XIX s'aguditzà la degradació de la llengua a les grans ciutats i la manca de sintonia històrica entre els tres grans territoris de la llengua. Si bé les provatures literàries de la Renaixença es produeixen simultàniament a Catalunya i al País Valencià i són només una mica posteriors a les Illes, la configuració socioeconòmica, política i cultural de cada àmbit acusa peculiaritats divergents. Així, només a Catalunya es desenvoluparà entre la darrera del vuit-cents i el primer terç del nou-cents un procés de construcció política i cultural, que es fonamentarà en la mateixa existència del català com a identitat diferenciada. En efecte, el catalanisme representa un moviment de reivindicació política del "fet diferencial" enfront del centralisme de la Restauració. Amb una composició inicialment heterogènia, serà el sector conservador, aglutinat en la Lliga Regionalista (1901) el que n'encapçalà el programa polític i el tradueixi en els primers resultats tangibles.

8. Una majoria d'estudiosos del fenomen tendeixen avui a superar l'esquema tradicional segons el qual el catalanisme era conseqüència de la Renaixença literària. En realitat la revalorització del català culte com a eina literària i les reivindicacions polítiques emparades en la consciència d'una identitat historicolingüística diferent estan clarament emparentades, però no mantenen necessàriament una relació de causa i efecte.

9. Els renaixentistes designaven amb el terme *llemosí* l'artificios llenguatge literari que pretenien ressuscitar i el contraposaven al català parlat del seu temps. Igualment els escriptors populistes que defensaven l'acostament de la literatura al "català que ara es parla" constataren l'artificiositat arcaïtzant dels llemosinistes. Només alguns homes de lletres reconeixen la impropietat d'aquest terme d'ençà que l'erudit Manuel Milà i Fontanals la denuncià (1858). Malgrat la pervivència del particularisme onomàstic, especialment al País Valencià, la designació *català* s'imposa entre els cercles nacionalment més conscients d'arreu del domini lingüístic.

Glossari

autonomisme *m* Tendència política que durant la Restauració aspirava, a Catalunya i en altres parts de l'Estat, a la descentralització administrativa, amb la fórmula del reconeixement d'un poder regional autònom i limitat.

caciquisme *m* Mecanisme de control sociopolític que els cacics, l'oligarquia terratinent, aplicaran durant la Restauració, i convertiran la representació política del liberalisme en una farsa corrupta.

carlisme *m* Moviment ambigu de reivindicació sociopolítica que, principalment al País Basc, Navarra, Catalunya, el País Valencià i Aragó, rere l'aparença de defensar el legitimisme antiisabelí, provocà tres guerres civils contra el règim liberal, en una síntesi complexa que barrejava símbols ultraconservadors de l'Antic Règim amb la defensa del neoforalisme.

catalanisme *m* Terme que designa un conjunt de doctrines i tendències polítiques heterogènies, totes les quals coincideixen a reivindicar el valor de la llengua catalana com a fonament cultural i simbòlic que legitima la reivindicació política enfront de l'Estat centralista.

català acadèmic *m* Català literari dels escriptors jocfloralescos d'arreu del domini lingüístic català; es nodria de la tradició medievalitzant, sia del període clàssic (segles XIII-XV) o de l'etapa moderna (segles XVI-XVII), i pel caràcter parcialment artificios, divergia notablement del català col·loquial, força castellanitzat.

català que ara es parla *m* Català col·loquial, viu, espontani, que alguns escriptors agafaren, en la segona meitat del segle XIX i arreu del domini lingüístic, com a únic instrument immediat per a la reconstrucció literària de la llengua catalana. Per extensió, el terme designa qualsevol actitud explícita que amb posterioritat hagi defensat la conveniència d'adaptar a la llengua parlada tant la normativa gramatical com el model de llengua estàndard.

federalisme *m* Facció del republicanisme que, durant la segona meitat del segle XIX i el primer terç del XX, advocava per la constitució a Espanya d'una federació dels territoris que havien gaudit de sobirania política abans que s'hi implantés l'unitarisme borbònic.

intel·liguentsia *f* Elit intel·lectual, d'extracció majoritàriament burgesa, amb capacitat d'influir políticament en l'organització social d'un estat.

Jocs Florals *m pl* Certàmens poètics que s'instauraren simultàniament a Barcelona i a València el 1859 i que ressuscitaven part de la retòrica i els tòpics de la poesia trobadoresca; a Barcelona arrelaren gairebé sense interrupció, feren servir el català en exclusiva i es convertiren en la plataforma més important per a la difusió de la sensibilitat literària de la Renaixença.

liberalisme *m* Doctrina i pràctica política que se sustenta en els principis de la lliure empresa i l'autoregulació de mercat, en economia; els drets individuals i la democràcia representativa, en política, i l'individualisme subjectivista en estètica.

literatura de fulletó *f* Narrativa de tema melodramàtic i llenguatge popular, que es difongué en lliuraments periòdics en àmbits urbans de l'Europa industrialitzada, entre el primer terç del segle XIX i la primera del XX, en què cedí gran part de la seva influència social a la premsa massiva.

llemosinisme *m* Doctrina que, entre el segle XVI i XIX, reflecteix les contradiccions de la consciència lingüística dels escriptors, que postulaven l'existència del llemosí antic, el tronc comú d'on s'havien escindit les varietats orals modernes de català, valencià i balear; denominacions particulars que desapareixien en el conreu literari comú, justament rere l'epígraf de llemosí.

llemosí *m* Denominació d'una varietat dialectal de la llengua occitana, que en el primer terç del segle XVI passa a designar la llengua literària comuna, en substitució de la denominació *llengua catalana*, que no es restituirà en la consciència dels parlants cultes fins al segle XX.

llengua dels avis *f* Expressió tòpica de la literatura jocfloralesca per a referir-se a la llengua literària antiga.

modernisme *m* Moviment artístic i literari que es dona en el trànsit del segle XIX al XX arreu d'Europa i que, sintetitzant idees i actituds de l'estètica vuitcentista, sobretot del romanticisme, expressa les contradiccions sociològiques de l'artista contemporani, que es debat entre la tradició i el desig de modernitat i ruptura amb el passat.

neoforalisme *m* Tendència política que reivindica en les nacionalitats perifèriques integrades dins Espanya la restauració de les llibertats forals suprimides per la Nova Planta o per la intervenció dels liberals vuitcentistes.

pitarrisme *m* Actitud de defensa del "català que ara es parla", un dels màxims representants del qual fou el dramaturg Serafí Pitarra.

provincianisme *m* Actitud sociopolítica supeditada a la política unitarista de la Restauració, un dels principis més clars de la qual fou la divisió provincial.

província *f* Divisió administrativa del territori integrat dins Espanya que introduïren els liberals espanyols del segle XIX (Corts de Cadis, 1812: reformes del ministre Javier de Burgos, 1833, i esmenes posteriors); en els territoris de llengua catalana, les províncies se superposaven a les divisions tradicionals del territori (vegueries a Catalunya i governacions al País Valencià).

regionalisme *m* Actitud i pràctica política que se circumscriu a l'àmbit territorial de la regió, sia aquesta Catalunya, el País Valencià o qualsevulla altra.

Renaixença *f* Moviment literari que, emparant-se en la sensibilitat romàntica, s'interessa per la recuperació literària de la llengua catalana, juntament amb unes altres manifestacions de la cultura tradicional, però no inclou un qüestionament de l'ordre sociopolític establert, ni de la distribució de funcions sociolingüístiques que corresponen al català i al castellà.

romanticisme *m* Actitud estètica i conjunt de manifestacions artístiques que caracteritzen sobretot la primera meitat del segle XIX i que representen arreu d'Europa un conjunt heterogeni de respostes a la industrialització, sempre centrades en els pols aparentment antitètics del subjecte individual i la col·lectivitat, que s'alimenta de valors tradicionals situats en l'espai mític de l'edat mitjana.

sucursalisme *m* Actitud i pràctica política de supeditació als poders polítics, socioeconòmics o culturals de l'estat unitari, dels quals les regions perifèriques són sucursals.

Bibliografia

- Almirall, M.** (1993). "Les idees sociolingüístiques d'Antoni de Bofarull". *Miscel·lània Joan Fuster* (vol. VII, pàg. 185-197). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Anguera, P.** (1997). *El català al segle XIX. De llengua del poble a llengua nacional*. Barcelona: Empúries.
- Anguera, P.** (1999). *Literatura, pàtria i societat. Els intel·lectuals i la nació*. Vic: Eumo.
- Anguera, P.** (2000). *Els precedents del catalanisme. Catalanitat i anticentralisme: 1808-1868*. Barcelona: Empúries.
- Aracil, L. V.** (ed.) (1968). "Els sainets d'Eduard Escalante" (estudi preliminar). A: Eduard Escalante. *Les xiques de l'entresuelo / Tres forasters de Madrid*. València: Garbí.
- Aracil, L. V.** (1983). *Dir la realitat*. Barcelona: Països Catalans.
- Fàbregas, X.** (1972). *Aproximació a la història del teatre català modern*. Barcelona: Curial.
- Fàbregas, X.** (1975). *Les formes de diversió en la societat catalana romàntica*. Barcelona: Curial.
- Ferrer Gironès, F.** (1985). *La persecució política de la llengua catalana*. Barcelona: Edicions 62.
- Fradera, J. M.** (1992). *Cultura nacional en una societat dividida*. Barcelona: Curial.
- Fuster, J.** (1976). *Literatura catalana contemporània*. Barcelona: Curial.
- Ginebra, J.** (1988). *Antoni de Bofarull i la Renaixença*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs.
- Hina, H.** (1983). *El debate cultural entre Cataluña y España*. Barcelona: Península.
- Jorba, M.** (1984). *Manuel Milà i Fontanals en la seva època. Trajectòria ideològica i professional*. Barcelona: Curial.
- Marcet, P.; Solà, J.** (1998). *Història de la lingüística catalana 1775-1900. Repertori crític* (2 vol.). Girona: Universitat de Girona / Eumo.
- Marfany, J.-L.** (1995). *La cultura del catalanisme. El nacionalisme català en els seus inicis*. Barcelona: Empúries.
- Martines, J.** (2000). *El valencià del segle XIX*. Alacant: IIFV. Barcelona: PAM.
- Massot, J.** (1982). *Els mallorquins i la llengua autòctona*. Barcelona: Curial.
- Rafanell, A.** (1991). *Un nom per a la llengua. El concepte de llemosí en la història del català*. Vic: Eumo.
- Requesens, J.** (1994). *Jaume Collell i la llengua catalana. Selecció de textos*. Vic: Eumo / Universitat de Girona.
- Rico, A.; Solà, J.** (1995). *Gramàtica i lexicografia catalanes: síntesi històrica*. València: Universitat de València.
- Rossich, A.** (2000). "El nom de les lletres". *Caplletra* (núm. 27, pàg. 47-54). València.
- Rubió i Balaguer, J.** (1989). *Il·lustració i Renaixença*. Barcelona: PAM.
- Sanchis Guarnier, M.** (1978). *El sector progressista de la Renaixença valenciana*. València: Universitat de València.
- Solà, J.** (1977). *Del català incorrecte al català correcte. Història dels criteris de correcció lingüística*. Barcelona: Edicions 62.
- Solà, J.** (1980). "El català que ara es parla". *L'Avenç* (núm. 27, pàg. 65-86).

Annex

Any	Sobirans	Política, societat i cultura	Llengua
1833	Isabel II (1833-1868)	Divisió provincial d'Espanya del ministre Javier de Burgos. Primera guerra carlina (1833-1869)	Aribau publica l'oda "La pàtria".
1835		Revolució liberal. La Junta Superior de Catalunya proposa a les de València i d'Aragó la reinstauració, modernitzada, de l'estructura federativa de l'antiga Corona d'Aragó. Crema de convents. Profanació de les tombes reials de Poblet.	
1836		Una part del marquesat de Villena i Saix s'incorporen al País Valencià.	
1837		Desapareix la moneda catalana. Llei de Mendizábal de desamortització dels béns de l'església.	A València apareix la revista politicsatírica <i>El Mole</i> , publicada íntegrament en català.
1838			<i>Reglamento de las Escuelas Públicas de Instrucción Elemental</i> , que obliga l'ensenyament de la gramàtica castellana.
1839			Primera edició del <i>Diccionari</i> de Pere Labèrnia.
1841			Publicació de <i>Lo Gayter del Llobregat</i> , de Joaquim Rubió i Ors.
1842		Se suprimeix la Universitat de Cervera i es reinstaura la de Barcelona. Ocupació militar de Barcelona pel general Espartero.	
1844		S'inicia la dècada moderada de Narváez.	Apareix <i>Lo Vertader Català</i> .
1848		Fracàs del moviment revolucionari a Barcelona i València.	
1849			Decret de Bravo Murillo que obliga a les Escoles Normals a ensenyar i usar exclusivament el castellà.
1851		Concordat amb Roma, que accepta les desamortitzacions a canvi del sosteniment econòmic de l'Església. La comarca d'Utiel-Requena s'incorpora al País Valencià.	
1854-1856		Bienni progressista. Govern d'Espartero amb O'Donnell.	
1857			Llei Moyano, d'instrucció pública: s'imposa l'ensenyament de la gramàtica castellana de la Real Academia Española. Ús obligatori del castellà.
1859			Restauració dels Jocs Florals a Barcelona i València, unilingües en la primera ciutat i bilingües en la segona. Només els primers tindran continuïtat ininterrompuda.
1861		Sardenya s'incorpora a Itàlia.	
1862			Llei del notariat, que obliga a redactar les escriptures en castellà i prohibeix els contractes en català. Es publica <i>L'orfeneta de Menargues</i> , d'Antoni de Bofarull, primera novel·la moderna en català.

Any	Sobirans	Política, societat i cultura	Llengua
1865		Primer Congrés de Societats Obreres Catalanes.	
1867			Prohibició que les peces teatrals s'escriguin exclusivament "en cualquiera de los dialectos de las provincias de España".
1868		Revolució de Setembre (<i>la Gloriosa</i>) de caràcter progressista, democràtica i liberal, que posa fi al regnat d'Isabel II.	
	Amadeu I (1871-1873)		
1869		El Partit Republicà Federal, dirigit per Valentí Almirall, proposa el Pacte de Tortosa: els països de l'antiga Corona d'Aragó adoptarien una estructura federada al si d'una república federal espanyola.	
1870		Guerra francoprussiana. Caiguda de Napoleó III.	Llei del registre civil, que prescriu l'ús exclusiu del castellà.
1871		El moviment obrer, desencantat per l'absència de transformacions polítiques profundes, s'inclina per l'anarquisme.	Apareix la revista <i>La Renaixença</i> .
1873-1874		I República espanyola. Revoltes socials i moviments cantonalistes al País Valencià (Alacant, Alcoi, Castelló i València).	
1874		Proclamació del rei Alfons XII.	Reglament de la Llei del notariat, que regula l'ús obligatori del castellà.
	Alfons XII (1875-1885)		
1872-1876		Tercera guerra carlina.	
1877			Els Jocs Florals de Barcelona consagren Verdaguer i Guimerà com a grans escriptors. <i>L'Atlàntida</i> , de Jacint Verdaguer.
1878			Aglutinats per Constantí Llobart, un grup de renaixentistes valencians, entre els quals figura Teodor Llorente, creen Lo Rat Penat, "societat d'animadors de les glòries valencianes" i reinstauren els Jocs Florals.
1879			Apareix el <i>Diari Català</i> .
1881			Llei d'enjudiciament civil: els processos només se seguiran en castellà. El setmanari <i>La Renaixença</i> esdevé diari. Missatge a la reina regent, en què se li demanava la cooficialitat del català.
1882			Es publica <i>La papallona</i> , la primera gran obra de l'escriptor naturalista Narcís Oller.
1880-1883		Organització de diversos congressos catalanistes.	
1885-1902		Regència de Maria Cristina d'Hasburg.	

Any	Sobirans	Política, societat i cultura	Llengua
1885		Presentació de la <i>Memoria en defensa de los intereses morales y materiales de Cataluña</i> , redactada per Valentí Almirall i subscripta per les principals organitzacions polítiques, culturals i econòmiques de Catalunya.	
	Alfons XII (1886-1931)		Verdaguer publica el poema èpic <i>Canigó</i> . Almirall publica <i>Lo catalanisme</i> .
1888		Fundació a Barcelona de la UGT i del PSOE.	
1891		Fundació al Principat de la Unió Catalanista, organització d'ideologia conservadora, que el 1892 elaborà les Bases de Manresa, projecte d'autonomia per a Catalunya.	
1890-1892			"Campanya lingüística" de <i>L'Avenç</i> .
1896			Es prohibeix parlar en català per telèfon. El diputat valencià Manuel Polo i Peyrolon, del partit carlí, proposa al parlament que els mestres estatals coneguin, a més del castellà, les llengües pròpies de cada regió.
1898		Crisi cultural a Espanya. Generació del 98, que preconitza la reconstrucció espiritual d'Espanya amb els valors de Castella.	
1895-1898		Guerres colonials. Espanya perd Cuba, Puerto Rico i les Filipines.	
1900			El separatisme, considerat delictes al Codi penal. Debat parlamentari contra la pastoral de Josep Morgades, bisbe de Barcelona, a favor de l'ús del català en la catequesi, la predicació i els actes litúrgics.
1901		Creació de la Lliga Regionalista, formació política de signe burgès moderat.	<i>Lletra de convit</i> , de mossèn Antoni Maria Alcover, en què demana la col·laboració per a l'obra del <i>Diccionari</i> , els resultats del qual s'aniran publicant al <i>Bolletí del Diccionari de la llengua catalana</i> (1901-1936).
1902		Discurs del metge Faustí Barberà, a València, en defensa del regionalisme, que es considera com el senyal de partida del valencianisme polític.	Decret del liberal Romanones, que obliga l'ensenyament del catecisme en castellà.
1903			Creació dels Estudis Universitaris Catalans
1903-1904		Govern conservador espanyol presidit pel mallorquí Antoni Maura, el prestigi social del qual entre els illencs hi impedeix la gestació d'un moviment autonomista.	
1906		Llei de jurisdiccions: dos-cents mil catalans s'hi manifesten en contra. Es funda la societat València Nova en oposició a Lo Rat Penat.	Per iniciativa d'Antoni M. Alcover, s'organitza a Barcelona el I Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Publicació de <i>Les nacionalitats</i> , d'Enric Prat de la Riba.

